

ПОЛТАВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЕКОНОМІКИ І ТОРГІВЛІ

Навчально-науковий інститут денної освіти

Форма навчання денна

Кафедра туристичного та готельного бізнесу

Допускається до захисту

Завідувач кафедри _____ М.М. Логвин

«___» _____ 2025 р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

*на тему: «Перспективи післявоєнного розвитку екологічного
туризму в Херсонській області»*

зі спеціальності 242 «Туризм»

освітня програма «Туризм» ступеня бакалавра

Виконавець роботи Фісанович Орина Костянтинівна

(підпис, дата)

Науковий керівник доц. Карпенко Ніна Миколаївна

(підпис, дата)

ЗМІСТ

	Стор.
ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ПЕРЕДУМОВИ ТА ЧИННИКИ РОЗВИТКУ ЕКОЛОГІЧНОГО ТУРИЗМУ В ХЕРСОНСЬКІЙ ОБЛАСТІ	6
1.1 Сутнісні характеристики, суспільне значення та принципи організації екологічного туризму	6
1.2 Сучасні тенденції розвитку екологічного туризму у світі та в Україні	14
1.3 Ресурсний потенціал для розвитку екологічного туризму в Херсонській області	23
РОЗДІЛ 2. ОЦІНКА СУЧАСНОГО СТАНУ ТА ПЕРСПЕКТИВ РОЗВИТКУ ЕКОЛОГІЧНОГО ТУРИЗМУ В ХЕРСОНСЬКІЙ ОБЛАСТІ	31
2.1 Основні дестинації екологічного туризму в Херсонській області, що сформувалися у довоєнний період	31
2.2 Сучасні проблеми та можливості розвитку екологічного туризму в Херсонській області у повоєнній перспективі	40
2.3 Розробка програми екотуру в Херсонській області	44
ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ	49
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	52

ВСТУП

Вже багато років індустрія туризму як в Україні так і в світі вважається одним з найпотужніших інструментів розвитку територій. За допомогою туризму країна диверсифікує свою економіку, популяризує культуру та сприяє власному збагаченню. Серед безлічі видів екологічний туризм став прекрасною альтернативою масового туризму, що передував пандемії COVID-19. Зростання зацікавленості людства у екології та її проблемах призвели до підвищеного інтересу щодо збереження навколишнього середовища, особливо за допомогою екологічних практик та збереження культурної спадщини.

Херсонська область, з її багатим різнобарв'ям унікальних природних ландшафтів та біорізноманіттям, має високий потенціал розвитку екологічного туризму. Однак зовнішні загрози, а особливо російське вторгнення та подальша окупація південних територій, у тому числі і частини території Херсонщини, створили серйозні проблеми для місцевої економіки та туризму в цілому. Незважаючи на це, Україна не здається та впевнено рухається до перемоги, тому розуміння та стратегічне планування процесів відновлення та розвитку екотуризму у Херсонській області у повоєнній перспективі є актуальним та значущим.

У довоєнний період в регіоні докладалися певні зусилля для розвитку екологічного туризму. Були започатковані проекти «зелених» маршрутів, збільшилася територія об'єктів природно-заповідного фонду, а громадські організації проводили лекції з екологічної обізнаності, проте брак належної інфраструктури, недосконала стратегія маркетингу, відсутність інвестицій та низький рівень зацікавленості громадськості часто ставали на заваді отриманню бажаних результатів. Військові дії ще більше загострили існуючі проблеми та створили нові, особливо небезпечні екологічні та соціальні загрози: викиди вибухонебезпечних речовин, замінування земельних ділянок, знищення рідкісних рослин та тварин, міграція населення та втрата людського капіталу в цілому, тощо.

З посиленням екологічних проблем та негативних наслідків високого рекреаційного навантаження, екотуризм набуває усе більшого визнання як рушійна сила подальшого сталого розвитку держави. Такі країни як Руанда, Хорватія та Колумбія, що успішно інтегрували екологічний туризм у свої стратегії розвитку, є наглядним прикладом того як, дотримуючись принципів охорони навколишнього середовища, можна відбудувати зруйноване, створивши не лише нові робочі місця, а й змінивши саме сприйняття культури туризму. Подібний досвід може слугувати цінним прикладом для подальшого розвитку як вітчизняної туристичної галузі загалом, так і її регіональних сегментів зокрема. Особливої актуальності ці питання набувають для тих регіонів, які перебувають, чи перебували в умовах тимчасової окупації або мають прифронтове розташування. Таким регіоном наразі є Херсонська область, частина території якої залишається ще окупованою, а вільна частина постійно потерпає від обстрілів. Тому після деокупації та завершення війни багато регіонів нашої держави будуть потребувати нестандартних рішень до відновлення їх туристичного потенціалу. Якщо правильно використати та імплементувати світові туристичні тенденції у політику відновлення території держави, це може призвести до перетворення Херсонщини на флагман післявоєнної екологічної відбудови.

Тож актуальність кваліфікаційної роботи зумовлена необхідністю післявоєнного відновлення територій, у тому числі й у контексті розвитку на них ефективної туристичної діяльності.

Метою дослідження є вивчення передумов, сучасних тенденцій, проблем та перспектив післявоєнного розвитку екологічного туризму у Херсонській області, з урахуванням сучасних реалій та передового світового досвіду. Для досягнення поставленої мети визначено наступні завдання:

- дослідити сутнісні характеристики, суспільне значення та принципи організації екологічного туризму;
- проаналізувати сучасні світові та вітчизняні тенденції розвитку

екотуризму;

- дослідити ресурсний потенціал для розвитку екологічного туризму в Херсонській області;
- визначити та охарактеризувати екотуристичні DESTИНАЦІЇ, що сформувалися в області у довоєнний період;
- ідентифікувати сучасні проблеми та окреслити перспективні орієнтири розвитку екологічного туризму в Херсонській області після завершення війни;
- розробити програму екотуру по території області, що сприятиме зростанню туристичної привабливості досліджуваного регіону у повоєнній перспективі.

Об'єктом дослідження є екологічний туризм в Херсонській області.

Предметом дослідження є процеси розвитку екологічного туризму в Херсонській області у повоєнній перспективі.

Для досягнення мети та реалізації завдань у процесі дослідження використано комплекс методів і прийомів наукового пізнання, зокрема: аналізу, узагальнень, систематизації, порівнянь, прогнозування тощо.

Практичне значення отриманих результатів полягає в можливості їх використання для післявоєнного відновлення й ефективного розвитку туризму в Херсонській області.

Галуззю застосування результатів дослідження є практична діяльність підприємств сфери туризму.

Кваліфікаційна робота складається зі вступу, анотації, двох розділів, висновків та пропозицій та переліку використаних інформаційних джерел. Зміст основної частини викладено на 50 сторінках друкованого тексту без урахування списку використаних інформаційних джерел. Робота містить дев'ять таблиць та одинадцять рисунків. Список використаних інформаційних джерел складається із 99 найменувань.

РОЗДІЛ 1. ПЕРЕДУМОВИ ТА ЧИННИКИ РОЗВИТКУ ЕКОЛОГІЧНОГО ТУРИЗМУ В ХЕРСОНСЬКІЙ ОБЛАСТІ

1.1 Сутнісні характеристики, суспільне значення та принципи організації екологічного туризму

Екологічний туризм, який часто називають еко-туризмом, став не лише різновидом туризму, а певним прогресивним напрямом розвитку туристичної індустрії наприкінці 20 століття та у наш час. Ця форма туризму визначається своєю зосередженістю на сталому розвитку, збереженні та залученні громади у різноманітні ініціативи, пропонуючи досвід, який приносить користь як навколишньому середовищу, так і місцевому населенню. Міжнародне товариство екотуризму (TIES) визначає екотуризм як «відповідальну подорож до природних зон, яка зберігає навколишнє середовище, підтримує добробут місцевих жителів і передбачає навчання через подорож» [98]. Він спрямований на мінімізацію негативного впливу на навколишнє середовище, який традиційний туризм часто посилює. Це передбачає дбайливе управління природними ресурсами, зменшення відходів і заохочення практик, які підтримують зусилля щодо збереження туристичної дестинації в її первозданному вигляді.

Основними характеристиками екотуризму є:

- акцент «на використанні сталих практик подорожей, тобто таких, що не завдають непоправної шкоди навколишньому середовищу, але при цьому задовольняють потреби подорожуючих» [61];
- освітній характер, який передбачає, що подорожі надають туристові можливість не лише спостерігати за природними явищами, а й здобувати конкретні знання та навички, наприклад, про те як «зробити свої подорожі більш екологічними або ознайомитися з певними видами рослин і тварин, які не зустрічаються у пересічних місцевостях» [60];

- сприяння розвитку місцевих громад, через надходження коштів від туризму чи то до місцевого бюджету, чи напряму до локальних виробників [61].

Важливо зазначити, що однією з найважливіших характеристик екотуризму є його прихильність до сталих, або, як їх ще називають, стійких практик. Саме вони в екотуризмі мають вирішальне значення для мінімізації негативного впливу туризму та максимізації його позитивних результатів як для навколишнього середовища, так і для місцевого населення. Тобто, «сталі практики – це стратегії та дії компанії чи особи, спрямовані на нівелювання негативного впливу на навколишнє середовище та соціум, спричиненого діями цього підприємства чи особи» [99].

Характеризуючи сталі практики в екологічному туризмі важливо наголосити, що їх реалізація базується на певних принципах, першим, з яких є охорона навколишнього середовища [82]. Він передбачає зменшення рівня викидів вуглекислого газу та інших парникових газів, що, безумовно, є важливим в контексті вирішення кліматичної проблеми. І забезпечується це «за рахунок використання відновлюваних джерел енергії, використання технологій екологічного будівництва та методів транспортування, які завдають мінімальної шкоди навколишньому середовищу» [65].

Другим, не менш важливим принципом стійких практик в екотуризмі є залучення громади. Згідно принципів сталого розвитку, туризм має на меті принести користь місцевим громадам «шляхом надання економічних можливостей, підтримки місцевого бізнесу та залучення громади до процесів прийняття адміністративних рішень. Він прагне розширити можливості місцевого населення та підвищити його добробут» [82].

В якості позитивного прикладу реалізації вищезазначеного принципу, можна навести успішний досвід Коста-Рики – країни в Центральній Америці, яка володіє потужним екотуристичним потенціалом. Саме розвиток екотуризму диверсифікував її економіку, що традиційно базувалася на сільському господарстві, лісозаготівлі та видобутку корисних копалин.

Поступове перепрофілювання традиційних сільськогосподарських, видобувних та лісозаготівельних регіонів на екотуристичні сприяло створенню нових робочих місць (екскурсоводи, гіді, інструктори, працівники закладів гостинності та охорони природи), розбудові відповідної інфраструктури та позитивно позначилося на зростанні рівня зайнятості місцевих жителів та їх доходів [74].

Не менш важливим є принцип збереження локальної культури та спадщини. Сталий туризм поважає та вшановує місцеву культуру, традиції та спадщину. Він заохочує туристів брати участь у різних діях і звичаях, притаманних місцевим, «одночасно сприяючи культурному обміну та взаєморозумінню» [61].

Наочним прикладом ефективності даного принципу є його реалізація в країні Бутан, що загалом не займає вагомого місця на світовому туристичному ринку, але останнім часом досить впевнено розвиває саме екотуристичний напрям. Країна робить сильний акцент на збереженні культури та природи через свій підхід до екологічного туризму. Уряд Бутану, чітко усвідомлюючи потенційний вплив туристів на навколишнє середовище, запровадив політику «Висока вартість, низький вплив», яка передбачає «щоденний фінансовий збір з туриста у розмірі 1200 рупій для індійців і 100 доларів США для всіх інших іноземців» [69]. Цей захід має на меті підвищення «сталості» туризму, що забезпечується збереженням культурної спадщини та природного середовища країни. «Подібна політика спрямована на обмеження кількості відвідувачів, забезпечуючи при цьому максимальну економічну, соціальну та культурну вигоду від туризму, адже у подальшому ці кошти підуть на фінансування ініціатив з охорони здоров'я, освіти та модернізацію інфраструктури. Цей підхід надає перевагу якості над кількістю та прагне знайти баланс між прийомом туристів і захистом культурних і природних цінностей Бутану» [69].

Крім того, екотуризм виконує важливу просвітницьку функцію, приділяючи велику увагу освіті та підвищенню обізнаності. Він спонукає

туристів вивчати екосистеми, які вони зустрічають на туристичних маршрутах, дає розуміння їх вразливості та незамінності для забезпечення життєдіяльності місцевих громад. Цей освітній аспект екотуризму відіграє вирішальну роль у формуванні екологічної свідомості – розумінні життєво важливого зв'язку людини з навколишнім природнім середовищем.

Ще одним яскравим прикладом інтеграції освіти у туризм є екоподорожі до Галапагоських островів. Їх унікальне біорізноманіття та вразливість екосистем вимагають суворих заходів збереження, тому екологічна свідомість відвідувачів, що ґрунтується на відповідному рівні їх екологічних знань, є головною передумовою реалізації цих завдань. Саме тому перед відвідуванням островів туристи повинні відвідати лекції, які містять вказівки щодо того, як мінімізувати їхній вплив на навколишнє середовище. Усі екскурсії ведуть сертифіковані гіді, які пройшли навчання з питань екології, геології та історії островів. У процесі екскурсій туристам розповідають про особливості та вразливість островних екосистем і важливість їх збереження [91; 92].

Окрім того, варто зазначити, що влада Еквадору, до складу якого входить територія Галапагоських островів, вживає ряд заходів, спрямованих на регулювання потоку туристів, навіть, обмежуючи число відвідувачів. Це пов'язано з великою вразливістю місцевих біомів, що може призвести до безповоротної втрати цінних та унікальних у світовому вимірі екосистем та найважливішого туристичного магніту країни.

Не менш важливу роль екотуризм відіграє й у сприянні розвитку місцевих громад. Він не лише забезпечує стабільне джерело доходу, але й діє як «потужний каталізатор у зменшенні залежності від шкідливих для навколишнього середовища практик, таких як лісозаготівля та видобуток різноманітних ресурсів» [81].

Доктор Марта Хані, співзасновник Центру відповідальних подорожей (CREST), підкреслює, що «екотуризм може відігравати вирішальну роль у боротьбі з бідністю. Створюючи робочі місця та підтримуючи місцеві

підприємства, екологічний туризм допомагає покращити рівень життя, зберігаючи культурну спадщину та традиції. Такий підхід забезпечує більш рівномірний розподіл економічних вигід від туризму, сприяючи соціальній справедливості та сталому розвитку громади» [97].

Екотуризм має важливе значення для стимулювання позитивних соціально-економічних процесів у країнах, що розвиваються. В межах їх територій збереглися унікальні природні екосистеми, хоча у той же час рівень соціально-економічного розвитку країн є низьким. Яскравим прикладом є Республіка Непал, в межах якої розташовані найвищі вершини світу. Ця країна стала своєрідною «Меккою» для альпіністів. Непальські гірські маршрути приваблюють як любителів альпінізму так і поціновувачів неймовірних гірських краєвидів. Туризм в Непалі став одним з головних джерел наповнення бюджету та посприяв збереженню дикої природи та соціально-економічному розвитку країни. Згідно досліджень, «поселення вздовж туристичних маршрутів отримали певні туристичні переваги (фінансове забезпечення, впізнаваність тощо), що сприяло подальшому економічному розвитку регіону» [67].

В сучасному розумінні екотуризм є відповідальною подорожжю до природних екосистем, яка має на меті не лише ознайомлення, а й збереження довкілля, що, в свою чергу покращує умови життя та добробут місцевих мешканців. В такому сенсі він має велике суспільне значення та значну соціально-економічну вигоду як для країни загалом, так і для місцевих територіальних громад, зокрема. Наприклад, довготривалі екскурсії для спостереження за горилами у Руанді перетворили зони колишніх конфліктів (громадянська війна, геноцид 1994 року) на мирні та процвітаючі території. Доходи від туризму стали поштовхом для розвитку і збереження громад, сприяючи стабільності та безпеці. Це призвело до кількох соціальних покращень, зокрема до зменшення конфліктів і браконьєрства. «Місцеві громади зараз активно займаються захистом гірських горил та їхнього середовища існування, оскільки їхні засоби до існування залежать від

«горилового» туризму. Ця зміна стратегії призвела до інвестицій, спрямованих на збереження, і зменшення конфліктів, пов'язаних із дикою природою» [80].

Не менш цікавим прикладом є Намібія, де доходи від туризму використовуються для фінансування ініціатив у сфері охорони здоров'я. «Це призвело до полегшення доступу до медичних послуг та загального добробуту громади. Грошові надходження та соціальні послуги, що фінансуються прибутками з туризму, сприяли кращим показникам здоров'я та пропаганді здорового способу життя серед населення» [72].

Як і будь-яка діяльність, екологічний туризм керується певними принципами організації. Вони покликані забезпечити його «сталість», екологічність і користь для місцевих громад. Ці принципи можна розбити на кілька ключових напрямів: збереження природних ресурсів, заохочення місцевих жителів та залучення громад, використання сталих практик, екологічне виховання, мінімізація впливу у процесі туристичної діяльності. Їх зміст відображено в таблиці 1.1.1.

Варто зазначити, що вищеназвані принципи вже знайшли практичне втілення в програмах розвитку екотуризму Австралії, Кенії, Коста-Рики, Норвегії та інших країнах. Саме екотуризм став альтернативою для лісозаготівлі та сільського господарства в окремих регіонах Бразилії, Кенії, Танзанії, він же й став чи не основним маркером впізнаваності окремих країн на світовому туристичному ринку.

Таким чином, можна із впевненістю стверджувати, що екологічний туризм є важливим видом сучасного туризму, що допомагає не лише отримувати туристам незабутній досвід, а й сприяє збереженню навколишнього середовища та збагаченню усіх залучених до нього ланок, завдяки своїй відданості сталим практикам і охоронно-налаштованим принципам організації своєї діяльності.

Таблиця 1.1.1

Принципи організації екотуризму. Складено автором на основі
[33;70;71;75;76;79;83;87—90;93;94]

Назва сфери	Мета принципу	Приклад реалізації
1	2	3
Збереження природних ресурсів	Активне сприяння збереженню природного середовища та біорізноманіття. Це включає захист середовищ існування дикої природи, збереження видів, що перебувають під загрозою зникнення, і збереження цілісності екосистем.	Адміністрація морського парку Великого Бар'єрного рифу (GBRMPA) використовує спеціальні плани зонування для захисту делікатної екосистеми Великого Бар'єрного рифу. Ці плани відіграють вирішальну роль в управлінні та захисті цінностей морського парку. План зонування 2003 року поділив парк на різні зони, кожна з яких має певні цілі та правила використання. Ці плани зонування розроблено для забезпечення сталого використання морського середовища, мінімізуючи негативний вплив на екосистему рифу. Плани зонування також містять положення щодо захисту вразливих видів і екологічних спільнот, а також управління інтенсивно використовуваними або особливо вразливими групами островів і рифів. Окрім того, GBRMPA видає дозволи на різні форми використання морського парку та забезпечує дотримання правил зонування для захисту рифу від незаконної діяльності. Також GBRMPA співпрацює з урядами Австралії та Квінсленда, щоб забезпечити відповідність і захистити морський парк від незаконної діяльності. Це включає щоденне патрулювання човнів і літаків для моніторингу діяльності та екологічних умов у межах морського парку, а також штрафування осіб, що ведуть непередбачену планом зонування діяльність [76; 88; 93; 94]
Залучення громади	Залучення та принесення користі місцевим громадам, надання економічних можливостей для росту, підтримки місцевого бізнесу та сприяння культурному обміну.	Діяльність масаїв на заповідних територіях національного парку Масаї-Мара. У Масаї-Марі місцеві громади масаїв керують охороною природи та отримують певні вигоди від туризму, зокрема цьому народу перераховується 20% грошових зборів від діяльності парку. Така модель співпраці гарантує, що громада отримує прямі фінансові вигоди від туризму та залучається до зусиль щодо збереження природоохоронних територій [33] [70].

Продовження таблиці 1.1.1

1	2	3
Сталі практики	Зведення до мінімуму впливу на навколишнє середовище та сприяння використанню відновлювальних ресурсів. Це включає використання екологічно чистої інфраструктури та зменшення кількості відходів.	Готель Six Senses Fijі повністю працює на сонячній енергії та використовує екологічні будівельні матеріали. Курорт має комплексну програму поводження з відходами, задля мінімізації впливу на навколишнє середовище [75] [87].
Виховне значення	Інформування як туристів, так і місцевих громад про важливість збереження природи та використання стійких практик. Цього можна досягти через організацію екскурсій, проведення майстер-класів та створення інформаційних матеріалів.	Біозаповідник Хмарний ліс Монтеверде у Коста-Ріці пропонує освітні тури, які проводять досвідчені натуралісти. Вони розповідають про важливість екосистеми хмарних лісів та потребу у їх збереженні. Заповідник, який керується принципами екологічної стійкості та отримує вказівки від місцевої громади, розробив модель збереження, що виходить за рамки охорони самої екосистеми хмарних лісів. Ця модель базується на дослідженнях біорізноманіття, екоосвіти та розвитку спільноти. Шляхом вивчення популяцій та поведінки видів, що населяють територію, та співпраці з дослідниками, заповідник контролює навантаження на територію загального користування, забезпечуючи цілісність екосистеми [71].
Мінімальний вплив	Мінімізація впливу на навколишнє середовище. Обмеження кількості відвідувачів, регулювання туристичної діяльності та забезпечення, щоб інфраструктура не завдавала шкоди природним середовищам існування.	Уряд Норвегії ввів правила, які обмежують кількість туристів, особливо на круїзних лайнерах, з метою збереження делікатної екосистеми Шпіцбергена. Наприклад, на судах дозволено перебувати не більше ніж 200 особам. Контролюючи кількість відвідувачів, влада прагне запобігти рекреаційному перенавантаженню території та зведенню до мінімуму втручання у навколишнє середовище. Розвиток інфраструктури на території також регулюється з метою мінімізації шкоди для довкілля. Такий підхід допомагає зберегти незайманість ландшафтів Шпіцбергена [79;83;89;90]

Основні сучасні тенденції розвитку екологічного туризму у світі та в Україні розглянемо в наступному підрозділі роботи.

1.2 Сучасні тенденції розвитку екологічного туризму у світі та в Україні

За останнє десятиліття екологічний туризм у світі значно розвинувся, що зумовлено, на нашу думку, перш за все, зростанням рівня екологічної свідомості, усвідомленням тих загроз, які несуть суспільству стрімкі трансформації в екосистемах Землі. Стурбованість якістю навколишнього середовища, все більшою кількістю зникаючих видів, змінами у кліматі та іншими глобальними проблемами призвела до глобального резонансу та підвищення зацікавленості і залученості людей до екологізації свого способу життя, в тому числі і власних подорожей. Все більшої поступової популярності набуває такий різновид екологічного туризму, що отримав назву регенеративний туризм. На відміну від сталих практик, головною ціллю яких виступає мінімізація негативного впливу на навколишнє середовище та збереження його у первозданному вигляді, регенеративний туризм має на меті відновлення та покращення не лише природи і біорізноманіття, а й екосистеми у цілому. Тобто «ідеальним результатом такої практики виступає благополуччя усіх залучених ланок: природи, місцевих жителів, туристів, влади і т.п».[85]

Одним із послідовників регенеративного туризму є п'ятизірковий готель у Канаді Fogo Island Inn. За рішенням засновників під час будівництва готелю усі насадження були тимчасово вилучені з будівельної території, а потім повернені назад задля зменшення впливу на місцеву флору. «Меблі, текстиль та їжа постачаються локальними виробниками та місцевими жителями, а задля досягнення безвідходного виробництва, залишки їжі, дерев'яної стружки чи скляного посуду передаються на переробку і виготовлення компосту для партнерських організацій, що по факту створює певне замкнуте коло, де готель є як споживачем, так і постачальником ресурсів» [84].

Не менш цікавою, але більш довготривалою тенденцією є інтеграція та

адаптація передових технологій задля задоволення потреб екотуризму. Так останні дослідження в області штучного інтелекту довели свою ефективність завдяки феноменальним здібностям до аналізу даних. Системи, створені на основі ШІ допомагають дослідникам пильнувати за біорізноманіттям флори та фауни на підконтрольній території і прогнозувати екологічні катастрофи на основі отриманих даних, тим самим попереджаючи науковців та кризис-менеджерів про можливі загрози. Ефективним прикладом використання таких технологій став Національний парк Серенгеті у Танзанії. Спеціальна трекінгова система на основі штучного інтелекту не лише слідкує «за змінами у навколишньому середовищі чи перельотом птахів, а й відстежує зловмисні дії, такі як браконьєрство та незаконна вирубка насаджень» [66].

Ще одна цікава тенденція проявляється і серед перевізників, а точніше серед авіакомпаній. За словами Майкла Шнайдера, помічника директора IATA з питань авіаційного середовища, «авіація – це єдина галузь, яка у 2021 році визначила своєю метою зменшити та повністю позбутися вуглецевих викидів до 2050 року» [73]. Основу програми для досягнення такої мети складають масштабні інвестиції у переоснащення літаків «чистими» технологіями, розробку та введення в експлуатацію стійкого авіаційного палива, а також програми добровільної компенсації [95]. І якщо перші два етапи є більш довгостроковими, то програми відшкодування вже показують певний результат. За даними Міжнародної асоціації повітряного транспорту (IATA), вже більше 50 авіаліній пропонують своїм пасажирам компенсувати свій переліт, який щоразу супроводжується великим викидом вуглецю, проспонсорувавши певну екологічну ініціативу, яка повністю чи частково знівелює ці викиди у подальшому (програми лісонасаджень, джерел відновлювальної енергії, проекти з розробки екотехнологій, тощо) [95]. «Для підтвердження відкритості та чесності програми пасажир отримує сертифікат чи виписку, де детально описується куди надійшли його кошти та яку кількість викидів завдяки його внеску вдалося нівелювати» [68].

Загалом у світі вже сформувалося чимало DESTINATION екотуризму, і

багато країн вже позиціонують себе на світовому туристичному ринку саме екотуристичними продуктами, зокрема:

- в Європі – Швеція, Фінляндія, Австрія, Швейцарія, Норвегія, Ісландія, Словенія та інші;
- в Азії – Китай, Непал, В'єтнам, Індонезія, Таїланд тощо;
- в Центральній Америці – Коста Рика, Панама, тощо;
- в Південній Америці – Бразилія, Еквадор, Аргентина, Уругвай, Чилі та інші;
- в Африці – Конго, ПАР, Маврикій, Мадагаскар тощо;
- в Північній Америці – Мексика, США, Канада;
- Австралія, Нова Зеландія, окремі країни Океанії.

До екотуристичних територій варто віднести і Антарктиду, туристична популярність якої за останні десятиліття значно зросла.

Головною базою розвитку екотуризму у вищезазначених країнах стали їх численні природні національні парки. У процесі екоподорожей реалізуються наступні активності: лісові прогулянки, відвідування поселень етнічних меншин, спостереження за птахами, сафарі, альпінізм, скелелазіння, відвідування печер, сплави річками тощо.

На відміну від світової спільноти, екотуризм в Україні вибудовується дещо повільніше, тому і тенденції розвитку на території країни інші. Розповсюдження енергозберігаючих технологій та імплементація програм збереження ресурсів стали першими кроками до зменшення впливу туристичних господарств на природу. Так з найпростішого – встановлення енергозберігаючих ламп, відмови від одноразового посуду, продажу пакетів багаторазового використання, тощо – розпочалася розбудова самої культури екотуризму, яка в подальшому призвела до повсюдного використання джерел альтернативної енергії (сонячні панелі, вітряні турбіни) та програм компостування й переробки харчових і текстильних відходів [86].

Не секрет, що з початку повномасштабного вторгнення під загрозою

опинилися не лише люди та суверенність держави, а й навколишнє середовище, тому не дивно, що, бачачи результати ворожих дій, активізувалися ековолонтери. Усе частіше влада, туристи та місцеві жителі долучаються як до простих ініціатив – екологічні акції з прибирання парків, встановлення сортувальних баків у місцях громадського користування, просвітницькі лекції у навчальних закладах, - так і до чогось більш масштабного, - укладання міжнародної співпраці з безпечного розмінування природо-охоронних територій, створення реабілітаційних центрів для тварин, постраждалих унаслідок російської агресії, побудова нової кліматичної політики в умовах війни, тощо [13;29;30;36;52].

Варто зазначити, що повномасштабне вторгнення росії в Україну створило нові проблеми у всіх сферах економіки, у тому числі й для туризму, що потребують нових нестандартних рішень. Те, що починалося як статистичний портал для збору інформації про екологічні збитки України завдані російською федерацією, за допомоги Міністерства цифрової трансформації та проєкту «Арена2», що розпочав свою діяльність ще у серпні 2020 року [23], перетворилося на дві великих платформи під егідою Міндовкілля – «ЕкоСистему», яка містить актуальну інформацію про стан довкілля, та «ЕкоЗагрозу», застосунок для збору даних про екологічні загрози, спричинені повномасштабним вторгненням, і розробки плану для їх подальшої ліквідації [12] [14].

«ЕкоЗагроза» виступає посередником між громадянами та слідчими інстанціями, адже, окрім звичайного отримання інформації (кількість орієнтовно розрахованих завданих збитків, індекси якості повітря, води та радіації, тощо) платформа дозволяє у вільній формі рапортувати про локальні та глобальні порушення екологічного плану (незаконне розорення прирічкових територій, самовільна вирубка дерев, скиди невідомих речовин у ґрунти чи води, підпали, утворення стихійних сміттєзвалищ, тощо), що надає владі можливість покращити екологічний стан території [12]. «ЕкоСистема» у свою чергу виступає певною базою даних, яка

підрозділяється на 11 електронних сервісів [14]. Її структура та змістове наповнення відображено в таблиці 1.2.1

Таблиця 1.2.1

Структура електронних сервісів онлайн-платформи «ЕкоСистема»

Складено автором на основі [8-11;16-22]

Назва електронного сервісу	Підзвітні реєстри та адміністративні послуги
1	2
е-Відходи	Інформація щодо типів, властивостей, компонентів відходів, операцій з видалення чи відновлення відходів. Можливість отримати дозвіл чи ліцензію на здійснення операцій з відходами. Подання заяв, звітних форм чи декларацій щодо відходів.
е-Ліс	Видача та облік дозволів на спеціальне користування природними ресурсами об'єктів природно-заповідного фонду і сертифікація матеріалів і пиломатеріалів, виготовлених з них.
е-ОВД	Інформація щодо договорів, відповідальних органів, видів обговорень та розмірів плати, які беруть участь у процесі оцінки впливу суб'єкта на довкілля.
е-Екоконтроль	Подача електронного звернення щодо зафіксування факту заподіяної шкоди внаслідок збройної агресії росії та надзвичайних випадків.
е-Повітря	Інформація щодо виробництв та категорій джерел викидів, перелік об'єктів, що спричиняють шкідливий вплив. Реєстрація підприємств у Єдиному реєстрі з моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів. Видача дозволів на викиди забруднюючих речовин.
е-ПЗФ	Інформація щодо ліміту природними ресурсами на території природно-заповідного фонду, переліку дозволів на імпорт чи експорт видів дикої флори і фауни, списку установ ПЗФ під патронажем Міндовкілля.
е-СЕО	Можливість подати запит на стратегічну екологічну оцінку суб'єктів підприємництва, інформація щодо реєстру проведених СЕО.
е-Надра	Інформація щодо спеціального реєстру дозволів на користування надрами.
е-Вода	Можливість подати дозвіл на проведення робіт на території водокористування та отримати звітну інформацію по водокористуванню (Тимчасово недоступно).
е-Пестициди	Інформація щодо пестицидів та агрохімікатів, якими можна користуватися на території України.
е-Довкілля	Реєстрація та пошук інформації про об'єкт підприємництва, який продукує викиди та переносе забруднювачі, список зафіксованих фактів заподіяння шкоди навколишньому середовищу внаслідок надзвичайних ситуацій та повномасштабного вторгнення.

Стратегією розвитку туризму та курортів в Україні на період до 2026

року розвиток екологічного туризму був визначений як пріоритетний напрям туристичної діяльності [50]. Головною базою його розвитку в нашій країні, як і в інших країнах світу, є території та об'єкти природо-заповідного фонду, яких станом на початок 2021 року нараховувалося 8633 одиниці. Структура природо заповідного фонду України у довоєнний час представлена в таблиці 1.2.1.

Таблиця 1.2.1

Структура природо-заповідного фонду України станом на 01.01.2021

Складено автором на основі [42]

Тип об'єкту ПЗФ	Кількість об'єктів	Характеристика
1	2	3
Природні заповідники	19	«Природоохоронні, науково-дослідні установи загальнодержавного значення, що створюються з метою збереження в природному стані типових або унікальних для даної ландшафтної зони природних комплексів з усією сукупністю їх компонентів, підтримання природних спонтанних процесів і явищ, вивчення природних процесів і явищ, що відбуваються в них, розробки наукових засад охорони навколишнього природного середовища, ефективного використання природних ресурсів та екологічної безпеки». Прикладами є природний заповідник «Дніпровсько-Орільський» (1990 р.), природний заповідник «Медобори» (1990 р.), природний заповідник «Михайлівська цілина» (2009 р.), Поліський природний заповідник (1968 р.), Канівський природний заповідник (1986 р.) тощо.
Біосферні заповідники	5	«Природоохоронні, науково-дослідні установи загальнодержавного значення, що утворюються з метою збереження у природному стані найбільш типових природних комплексів біосфери, здійснення фонових екологічного моніторингу, вивчення навколишнього природного середовища, його змін під дією антропогенних факторів». Прикладами є Біосферний заповідник «Асканія-Нова» (1983 р.), Дунайський біосферний заповідник (1998 р.), Карпатський біосферний заповідник (1968 р.), Чорнобильський радіаційно-екологічний біосферний заповідник (2016 р.), Чорноморський біосферний заповідник (1927 р.).

Продовження таблиці 1.2.1

1	2	3
Національні природні парки	53	«Природоохоронні, рекреаційні, культурно-освітні, науково-дослідні установи загальнодержавного значення, що створюються з метою збереження, відтворення і ефективного використання природних комплексів та об'єктів, які мають особливу природоохоронну, оздоровчу, історико-культурну, наукову, освітню та естетичну цінність». Прикладами є НПП «Азово-Сиваський» (1993 р.), НПП «Білобережжя Святослава» (2009 р.), НПП «Карпатський» (1980 р.), НПП «Шацький» (1983 р.), НПП «Нижняосульський» (2010 р.) тощо.
Регіональні ландшафтні парки	85	«Природоохоронні рекреаційні установи місцевого чи регіонального значення, що створюються з метою збереження в природному стані типових або унікальних природних комплексів та об'єктів, а також забезпечення умов для організованого відпочинку населення». Прикладами є РЛП «Кагамлицький» (2013 р.), РЛП «Кінбурнська коса» (1992 р.), РЛП «Печенізьке поле» (1999 р.), РЛП «Мурафа» (2008 р.), РЛП «Диканський» (1994 р.) тощо.
Заказники	3398	«Природні території (акваторії) створені з метою збереження і відтворення природних комплексів чи їх окремих компонентів. Оголошення заказників проводиться без вилучення земельних ділянок, водних та інших природних об'єктів у їх власників або користувачів». Прикладами є лісовий заказник «Смерекові Карпати» (1990 р.), гідрологічний заказник «Пониківський» (1998 р.), ентомологічний заказник «Жовтневий» (1983 р.), загальнозоологічний заказник «Сухий Яр» (1994 р.), тощо.
Пам'ятки природи	3580	«Окремі унікальні природні утворення, що мають особливе природоохоронне, наукове, естетичне, пізнавальне і культурне значення, організовані з метою збереження їх у природному стані». Прикладами є Грабчаковий ліс (2003 р.), Довбушанський праліс (1972 р.), джерело питної води «Нафтуся» (1984 р.), урвище Лиса Гора (1969 р.), Кринківське поселення бобрів (1983 р.), тощо.
Заповідні урочища	802	«Лісові, степові, болотні та інші відокремлені цілісні ландшафти, що мають важливе наукове, природоохоронне і естетичне значення, організовані з метою збереження їх у природному стані». Прикладами є Ексампей (2012 р.), Біла Шапка (1995 р.), Довжки (1991 р.), Маївка (1990 р.), Доліщне (1983 р.), тощо.
Ботанічні сади	28	«Сади створені з метою збереження, вивчення, акліматизація, розмноження в спеціально створених умовах та ефективного господарського використання рідкісних і типових видів місцевої і світової флори шляхом створення, поповнення та збереження ботанічних колекцій, ведення наукової, навчальної і освітньої роботи». Прикладом є Національний ботанічний сад ім.М.М.Гришка НАН України.

Продовження таблиці 1.2.1

1	2	3
Дендрологічні парки	62	«Парки створені з метою збереження і вивчення у спеціально створених умовах різноманітних видів дерев і чагарників та їх композицій для найбільш ефективного наукового, культурного, рекреаційного та іншого використання». Прикладами є Оброшинський дендропарк (1983 р.), Національний дендрологічний парк «Софіївка» (2004 р.), Державний дендрологічний парк «Олександрія» НАН України (1983 р.), тощо.
Зоологічні парки	13	«Парки створені з метою організації екологічної освітньо-виховної роботи, створення експозицій рідкісних, екзотичних та місцевих видів тварин, збереження їх генофонду, вивчення дикої фауни і розробки наукових основ її розведення у неволі». Прикладами є Київський зоологічний парк (1983 р.), зоопарк «Таврія» (1997 р.), Миколаївський зоопарк (1983 р.), тощо.
Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва	588	«Об'єкти садово-паркового мистецтва що є найбільш визначними та цінними зразками паркового будівництва, створені з метою охорони їх і використання в естетичних, виховних, наукових, природоохоронних та оздоровчих цілях». Прикладами є Березоворудський парк (1983 р.), Голосіївський ліс (1972 р.), Корсунь-Шевченківський парк (1972 р.), тощо.

Анексія Криму, повномасштабна військова агресія росії та окупація частини територій південних й східних регіонів нашої країни нанесла й продовжує масштабувати значні руйнування вітчизняних природних екосистем, які у довоєнний час вже стали своєрідними вітчизняними «екотуристичними магнітами». Було пошкоджено майже 22 тис. га рослинного світу, випалено більше 16 тис. га лісових та рослинних насаджень [25], а одні з найбільших екотуристичних атракцій країни – біосферний заповідник «Асканія-Нова» та Чорноморський біосферний заповідник – щодня потерпають від окупації, що призводить як до загибелі дорослих особин тваринного світу, так і до зниження рівня їх відтворюваності, через стрес та періодичні природні катастрофи [48]. Тому важливо розуміти, що потрібно буде докласти багато зусиль та фінансових ресурсів по завершенню війни для відновлення зруйнованих природних об'єктів та повернення їм туристичної привабливості.

Враховуючи досвід розвитку екотуризму в європейських та інших країнах, в Україні, наряду з відвідуванням національних природних парків, почали з'являтися такі нові його форми, як еко-курорти, еко-котеджі, сільські еко-комплекси, еко-ферми, глемпінги та інше. Їх характеристика відображена в таблиці 1.2.2

Таблиця 1.2.2

Форми екотуризму

Складено автором на основі [51]

Форма екотуризму	Характеристика
1	2
Еко-комплекс	Установа, що «має добре підготовлений персонал та професійних путівників. Розташована на незайманих природних територіях, часто має значне екологічне значення та потужні програми захисту навколишнього природного середовища. Застосовує найкращі технології для зменшення використання енергії та раціонального поводження з відходами».
Еко-курорти	Установа, що частково схожа на еко-комплекс, проте «відрізняється за призначенням і зазвичай розташована біля водних об'єктів і орієнтована на надання розважальних та інших особистих послуг (природні оздоровчі спа-центри, заняття йогою тощо)».
Еко-котеджі та кемпінги	Установа, що використовує «невеликі будиночки або кемпінги, які розташовані в природних районах, зазвичай побудовані доволі давно та для певних цілей, не пов'язаних з туризмом».
Глемпінг	Установа, що базується на поєднанні «гламуру» та «кемпінгу». По факту являє собою кемпінг підвищеного комфорту з елементами курортного відпочинку (джакузі, гідромасажні ванни, очищені пляжі, обладнані зони барбекю, ошатно оздоблені шатри, тощо).
Сільські еко-комплекси	Установи, що являють собою «прості приватні помешкання, розташовані у сільській місцевості або в невеликих селах поблизу природного заповідника. Обслуговуючий персонал та гіді - місцеві жителі, що не мають професійних навичок. Надають можливість побачити екзотичну дику природу, однак не є зовсім ізольованими від цивілізації».
Еко-ферми	Установи, що є «сільськими проєктами, що використовують фермерські будинки, та інші приміщення ферм. Деякі з них є пристосованими або побудованими за призначенням. Ці проєкти мають на меті отримання додаткового доходу для фермерів та малих громад».

Не можна не зазначити, що історично склалося так, що найбільшим осередком розвитку екологічного туризму на території України стала її

західна частина. НПП «Гуцульщина» (Івано-Франківська область) та маршрут «Стежка Довбуша» не лише надає інформацію про життя «легендарного опришка», а й демонструє унікальні ліси та схили Карпат. Не менш популярною атракцією цієї області є Карпатський біосферний заповідник з його екостежками та оглядовими майданчиками. Не можна не згадати і про біосферний резерват ЮНЕСКО – Шацький національний природний парк (Волинська область) з його перлиною – озером Світязь та однойменною екостежкою протяжністю 8 км. Проте пальму першості уже котрий рік впевнено тримає НПП «Синевир» (Закарпатська область) з його «морським оком Карпат» - озером Синевир та реабілітаційним центром для бурих ведмедів [15].

Таким чином, враховуючи все вищезазначене можна стверджувати що, не зважаючи на різницю у темпах зростання, як у світі, так і в Україні спостерігається позитивна тенденція у сфері екологічного туризму. Сучасні тренди не лише допомагають зменшити вплив туризму на навколишнє середовище, а й пропонують нові суспільні моделі поведінки як для підприємств, так і для відвідувачів у цілому, що вже зараз підтверджується локальними та глобальними історіями успіху.

1.3 Ресурсний потенціал для розвитку екологічного туризму в Херсонській області

Ресурсний потенціал для розвитку екологічного туризму охоплює широкий спектр природних і культурних активів, які можна використовувати для підтримки практики сталого туризму та регіонального розвитку. Ці ресурси служать основою для визначення туристичного потенціалу напрямків і сприяють створенню нових туристичних DESTINACIЙ. Природні ресурси, такі як різноманітні екосистеми, середовища існування дикої природи, мальовничі ландшафти та унікальні геологічні утворення,

відіграють вирішальну роль у визначенні туристичного потенціалу майбутньої дестинації. Ці ресурси надають можливості для відпочинку, спостереження за дикою природою та різних активних занять, що сприяє підвищенню привабливості локацій екологічного туризму.

«Херсонська область розташована у південній частині України, в басейні нижньої течії р.Дніпро в межах Причорноморської низини, омивається Чорним і Азовським морями. На сході Херсонська область межує із Запорізькою, на північному заході – з Миколаївською, на півночі – з Дніпропетровською областями, на півдні по Сивашу та Перекопському перешийку – з Автономною Республікою Крим. По території області проходить державний кордон протяжністю 458 км, у тому числі по морях: Чорному – 350 км, Азовському – 108 км» [26].

В природно-територіальному відношенні територія регіону розташована в південно-західній частині Східноєвропейської рівнини, її степовій зоні. Усі лісові масиви, за винятком плавнів, штучного походження [26].

Територію області перетинають Дніпро та Дніпро-Бузький лиман, а лівобережну частину – р. Інгулець. Унікальним явищем міжнародного значення є дельта Дніпра. Її водно-болотні угіддя знаходяться під захистом Рамсарської конвенції, ратифікованої Україною 15 листопада 1997 року [26].

«Лівобережна частина області має переважно рівнинний рельєф та балочну місцевість уздовж Каховського водосховища та Дніпро-Бузького лиману. Правобережну частину характеризують рівнинно-подові, балочні, яружні, схиліві, заплавно-терасові типи місцевості. В геоморфологічному відношенні область має найбільші абсолютні відмітки висот і слабкий похил на південь до узбережжя Чорного моря. Розчленованість рельєфу незначна» [26]

Херсонська область в Україні славиться своїми багатими природними ландшафтами та різноманітними екосистемами, що створює великий потенціал для розвитку екологічного туризму. Розташований на півдні

України, цей регіон пропонує унікальне поєднання степу, лісу, водно-болотних угідь і прибережних екосистем, що робить його ідеальним місцем для екотуристів. Регіон має розгалужену мережу національних парків та природно-заповідних територій, які є важливими компонентами екологічного балансу регіону. Ці території не лише служать місцем проживання різноманітних видів, але й приваблюють туристів своєю природною красою. Херсонська область виступає домівкою для 81 території та об'єкту ПЗФ загальною площею 346904,5041 га, з яких 15 – об'єкти загальнодержавного значення, а 66 – місцевого. Структура природо-заповідного фонду досліджуваного регіону відображена в таблиці 1.3.1.

Таблиця 1.3.1

Природо-заповідний фонд Херсонської області станом на 01.01.2022 р.

Складено автором на основі [26]

Тип території об'єкту ПЗФ	Кількість	Об'єкт ПЗФ і його площа
1	2	3
Біосферні заповідники	2	Біосферний заповідник «Асканія-Нова» ім.Ф.Е.Фальц-Фейна (33307,60 га), Чорноморський біосферний заповідник (109 254,80 га)
Національні природні парки	5	НПП «Азово-Сиваський» (52 582,70 га), НПП «Джарилгацький» (10 000,00 га), НПП «Кам'янська Січ» (12 261,14 га), НПП «Ниžньодніпровський» (80 177,80 га), «Олешківські піски» (11 671,06 га)
Заповідні урочища	10	«Агайманське» (25 га), «Архангельський ліс» (30 га), «Голопристанський акацієвий ліс» (42 га), ліс «Летючі піски» (110 га), «Малокаховський бір» (177 га), Недогірський ліс (216 га), «Новодмитрівський ліс» (23 га), «Старозбур'ївський акацієвий ліс» (14 га), «Стояни» (15 га), «Цюрупинський сосновий бір» (290 га).
Заказники	23	<i>Загальнодержавного значення:</i> «Бакайський» (420 га), «Березові колки» (1312 га), «Джарилгацький» (300 га), «Озеро Соляне» (120 га), «Олександрівський» (996 га), «Станіславський» (659 га), «Урочище Саги» (500 га), «Ягорлицький» (30300 га). <i>Місцевого значення:</i> «Асканійський» (17 746 га), «Бакайський жолоб» (1680 га), «Балка Великі Сірогози» (636 га), «Боброве озеро» (50 га), «Думузла» (1411,9 га), «Карадай» (925,2 га), «Каїрська балка» (664,9 га), «Корсунський» (3357 га), «Острів Каланчак» (1730 га), «Софіївський» (194 га), «Хрестова сага» (30 га), «Шаби» (20 га), «Широка балка» (116 га), «Інгулець» (937 га), «Інгулецький лиман» (50 га).

Продовження таблиці 1.3.1

1	2	3
Пам'ятки природи	30	«Бехтерський дубовий гай» (30 га), «Білозерські джерела» (0,04 га), «Віковий дуб» (0,01 га), «Вікові дуби» (0,03 га), «Вікові платани» (0,10 га), «Вікові сосни» (0,7 га), «Деревостій акації білої» (3 га), «Джерело Шилової балки» (0,01 га), «Дуб на Інтенсивці» (0,02 га), «Дуб черешчатий» (9 однойменних об'єктів, від 0,01 га до 0,03 га), «Дуб черешчатий (подвійний)» (0,01 га), «Козацьке джерело» (0,02 га), «Кринківське поселення бобрів» (5 га), «Куртина вікових дубів» (0,10 га), «Куртина дубів» (0,5 га), «Меморіальні дуби» (0,03 га), «Микільське поселення змії» (4 га), «Понятівське поселення змії» (5 га), «Тополі» (0,13 га), «Федорівська печера» (0,5 га), «Частина озера Гопри» (5 га).
Дендропарки	1	Дендропарк загальнодержавного значення «Асканія-Нова» (167,3 га)
Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва	13	«Ботанічний сад педінституту» (14 га), «Дендропарк сільгоспінституту» (2,4 га), «Дендропарк Ботанічний» (9 га), «Дендропарк Каховського лісгоспзагу» (15 га), «Дендропарк Нижньодніпровської НДС» (3 га), «Дендропарк УкрНДІЗЗу» (5,6 га), «Парк Південний» (14 га), «Парк с.Хрещенівка» (8 га), «Парк санаторію Гопри» (18 га), «Парк Скадовського будинку відпочинку» (12 га), «Парк Софіївський» (62 га), «Парк школи-інтернату №2» (8 га), «Парк ім.Мозгового О.П.» (4 га).

Варто зазначити, що у 2022-2023 роках ЗСУ загалом на Херсонщині вже звільнили 25 територій природно-заповідного фонду загальною площею понад 18 тис.га. Це приблизно 13% природно-заповідного фонду Херсонщини. Тут також зосереджені інші природні території, які чекають заповідання й збереження для наших нащадків. «Утім, більшість об'єктів ПЗФ правобережжя Херсонщини наразі перебуває на лінії фронту, зокрема це НПП «Кам'янська січ», заказники «Станіславський», «Олександрівський», «Широка балка», «Софіївський» [24]. Тож продовжується небезпека обстрілів, руйнувань, пожеж, що становить велику загрозу їх існуванню.

Одним з найвизначніших природоохоронних об'єктів Херсонської області є ландшафтний заказник загальнодержавного значення «Станіславський», який є «домом» для Херсонського Каньйону – прямовисних скель, що сходять прямо у море. Каньйон, або як його ще називають Херсонські гори, зображений на рисунку 1.3.1, являє собою

глиняні вертикальні схили та скелі висотою до 55 м. Площа каньйону становить 660 га і є популярним місцем як серед місцевих, так і для туристів [56]. Сюди приходять для відпочинку на природі, скелелазіння, б'ордвотчингу, польоту на парашані, створення гарних світлин та зайнять медитацією, адже вважається, що ця місцевість наповнена сильною енергетикою [55].

Рис. 1.3.1 – Панорама Херсонського Каньйону [54]

Ще однією цікавинкою Херсонщини є орнітологічний заказник загальнодержавного значення «Ягорлицький», відображений на рисунку 1.3.2. Цей заповідник спеціально присвячений збереженню та захисту різних видів птахів та місць їх існування. Заказник охоплює півострів Ягорлицький Кут, який з півночі омивається Ягорлицькою затокою. Основним напрямком діяльності заповідника є збереження та вивчення видів птахів та їхніх екосистем. Заповідник відіграє вирішальну роль у захисті середовищ існування різних видів птахів, у тому числі перелітних птахів, які використовують цю територію для розмноження, гніздування та відпочинку під час своїх подорожей. Заповідник є центром наукових досліджень та освіти, пов'язаних з видами птахів та їх збереженням. Дослідники та науковці проводять дослідження поведінки птахів, моделей міграції та загального стану здоров'я популяцій птахів у заповіднику. Доступ до

орнітологічного заказника «Ягорлицький» зазвичай обмежений науковими дослідниками та уповноваженим персоналом. Але для «ненауковців» в еколого-просвітницькому центрі заповідника є музейна експозиція, яка дає можливість дізнатися про пташиних мешканців заповідника та місця їх проживання [63].

Рис. 1.3.2 – Акваторіальна територія Ягорлицького заказника [62]

Не менш цікавим об'єктом для екотуризму у Херсонській області виступають солоні озера. Лемурійське озеро, також відоме як Рожеве озеро, — невелике озеро, розташоване в західній частині затоки Сиваш, ошатність якого відображена на рисунку 1.3.3. Озеро набуває рожевого кольору завдяки наявності в воді одноклітинних водоростей *Dunaliella salina*, які виробляють бета-каротин. Чим спекотніше літо, тим більш насиченим стає рожевий колір. Унікальний відтінок озера та його білі береги створюють неповторний мальовничий ландшафт. Більше того, Лемурійське озеро вважається лікувальним курортом міжнародного значення. Його грязі були сертифіковані і нині входять до програми страхової медицини у Німеччині [53].

Рис. 1.3.3 – Лемурийське озеро з висоти пташиного польоту [28]

Ще однією, привабливою для екотуризму локацією, є острів Бирючий, розташований у північно-західній частині Азовського моря (рис. 1.3.4). Острів є косою, що разом із північною частиною Федотової коси утворює Утлюцький лиман, що відділяє острів від моря на сході. Величезна ділянка суші завдовжки 24 км пропонує чудові природні ландшафти.

Рис. 1.3.4 – Курган на о. Бирючий [6]

Поруч з пустельними піщаними пляжами розташовані луки, порослі билинною ковилою та степовим різнотрав'ям. Рослинний світ острова включає дубові гаї, тополіні дерева, акації, маслинові та шовковичні дерева. На острові мешкає понад 250 видів тварин і птахів, а також близько 280 видів трав. Туристичні маршрути прокладені через найцікавіші місця, проте пройти ними можна лише в супроводі єгеря [39].

Підсумовуючи можна із впевненістю стверджувати, що Херсонська область у довоєнний період володіла потужним туристичним потенціалом, що міг використовуватися для різних видів туристичної діяльності, у тому числі й для екологічного туризму. На її території все ще знаходиться багато природних пам'яток та об'єктів не відомих широкому загалу, що робить Херсонщину одним з найбільш потенційно популярних туристичних напрямів у майбутньому.

РОЗДІЛ 2 ОЦІНКА СУЧАСНОГО СТАНУ ТА ПЕРСПЕКТИВ РОЗВИТКУ ЕКОЛОГІЧНОГО ТУРИЗМУ В ХЕРСОНСЬКІЙ ОБЛАСТІ

2.1 Основні дестинації екологічного туризму в Херсонській області, що сформувалися у довоєнний період

Як зазначалося у першому розділі, Херсонська область здобула відносно широке туристичне визнання, перш за все, завдяки своїм різноманітним природним ландшафтам та великому біорізноманіттю. У довоєнний період Херсонщина стала відомою та швидко зростаючою дестинацією екологічного туризму. Завдяки унікальному поєднанню степу, лісу та узбережжя регіон ставав усе більш привабливим для екологічно свідомих мандрівників, які шукають нових подорожей. Вигідне розташування досліджуваного регіону вздовж річки Дніпро та Чорного моря ще більше сприяло його привабливості, пропонуючи безліч екологічних туристичних заходів та напрямків для вивчення. Мандрівники мали можливість вирушити в пізнавальні походи незайманим степом, занурившись в унікальну флору і фауну, яка процвітала в цій екосистемі. Пишні ліси пропонували можливість спостереження за птахами та тваринами, дозволяючи відвідувачам наяву побачити як вони живуть у дикій природі. Уздовж мальовничого узбережжя еко-туристи могли насолоджуватися спокоєм піщаних пляжів, досліджувати делікатні прибережні екосистеми та навіть віднайти місця гніздування морських черепах.

Однією з найвідоміших туристичних локацій на Херсонщині є біосферний заповідник «Асканія-Нова», який відомий та цінний своєю унікальною, «незайманою» степовою екосистемою, різноманітною дикою природою, відображеною на рисунку 2.1.1, та масштабними зусиллями щодо її збереження. Він був у довоєнний час своєрідним маркером екологічного збереження та пропонував безліч можливостей для любителів природи, дослідників і туристів.

Рис. 2.1.1 – Представники фауни заповідника «Асканія-Нова» [54]

Заповідник «Асканія-Нова» є одним із перших природоохоронних об'єктів, що з'явився на території нашої держави. «Він був заснований у 1898 році Фрідріхом Фальц-Фейном, який був пристрасним натуралістом і природоохоронцем. Це один з найстаріших природних заповідників у світі, який був визнаний ЮНЕСКО біосферним заповідником» [5]. Історія збереження та наукових досліджень екосистем у ньому забезпечили йому вагоме місце як дослідницької установи, так і туристичної локації.

«У заповіднику «Асканія-Нова» зберіглася одна з небагатьох ділянок цілинного степу в Європі. Величезні луки заповідника є домом для різноманітної флори та фауни, багато з яких є рідкісними або перебувають під загрозою зникнення» [96].

Заповідник славиться своєю дикою природою, зокрема великими стадами копитних, таких як антилопа сайгак, кінь Пржевальського та зубр. Успіх програм розведення та інтродукції екзотичних видів є основними зусиллями Асканії-Нова щодо збереження популяції рідкісних видів тварин» [96].

У довоєнний час заповідник пропонував різноманітні екскурсії, які

знайомили відвідувачів з його унікальними екосистемами та зусиллями щодо збереження. Особливо привабливим він був для любителів спостерігати за птахами (birdwatching - любительська орнітологія). Заповідник був домівкою понад 300 видів птахів, у тому числі й перелітних. Ботанічні сади в Асканії-Нова мали великі колекції видів рослин з усього світу, що надавало можливість відвідувачам ознайомитись з різноманітними та рідкісними представниками флори інших регіонів світу[96].

Асканія-Нова була центром наукових та екологічних досліджень. Заповідник співпрацював з університетами та дослідницькими установами різних країн, «фокусуючись на біорізноманітті, екології та інноваційних методах збереження. Також заповідник пропонував освітні програми та майстер-класи для студентів, дослідників та екотуристів. Ці програми охоплювали такі теми, як управління екосистемами, збереження видів та стійкі практики» [96].

Заповідник «Асканія-Нова» використовував різноманітні екологічні практики для захисту та збереження своїх екосистем, зокрема через «проекти відновлення первісного середовища існування, програми розведення видів, що знаходяться під загрозою зникнення, а також ініціативи щодо боротьби з браконьєрством і незаконною діяльністю» [5; 96].

Безумовно, цей заповідник був однією з найбільш популярних туристичних локацій Херсонщини, пропонуючи унікальне поєднання природної краси, різноманітності дикої природи та історичного значення. Його відданість збереженню та сталий туристичний підхід зробили його ідеальним місцем для екотуристів та любителів природи.

Не менш відомим та привабливим туристичним об'єктом регіону був у довоєнний час і Чорноморський біосферний заповідник з його багатою орнітофауною, змальованою на рисунку 2.1.2. Він розташований у прибережній зоні північного узбережжя Чорного моря, охоплюючи райони Херсонської та Миколаївської областей, включаючи затоку Тендра та затоку Ягорлик. Створений у 1927 році під керівництвом Національної академії наук

України, він є одним із найбільших заповідників України та був прийнятий до Всесвітньої мережі біосферних резерватів у 1984 році [57; 58;59].

Рис 2.1.2 – Різноманіття птахів на території Чорноморського заповідника [54]

Чорноморський біосферний заповідник став домівкою для ;різноманітних екосистем, включаючи межу степу та моря, піщані дюни, збережені праліси та найбільші солончаки. Тут мешкає понад 3000 видів безхребетних, близько 80 видів риб і понад 60 видів тварин, що робить його життєво важливим осередком для збереження біорізноманіття, зокрема видів птахів, із зареєстрованими 306 видами» [59].

Для відвідувачів Чорноморського біосферного заповідника пропонувалися різноманітні просвітницькі заходи, освітні програми і семінари, присвячені управлінню екосистемами, збереженню видів і сталим практикам. [59].

Ще однієї привабливою екотуристичною локацією в досліджуваному регіоні став у довоєнний час Національний природний парк (НПП) «Олешківські піски», що приваблював туристів та дослідників своїми унікальними для Європи піщаними пустельними й напівпустельними екосистемами, відображеними на рисунку 2.1.3.

Рис. 2.1.3 – Дивовижні ландшафти Олешківських пісків [54]

«Олешківські піски, як природна аномалія в Україні, вирізняються піщаним рельєфом, дюнами та рідкісною рослинністю. Пустеля охоплює площу приблизно 160 000 гектарів і становить різкий контраст із навколишніми степовими та лісовими регіонами. Її ключові особливості включають рухливі піщані дюни, висота яких може досягати п'яти метрів, та розріджену рослинність, яка адаптована до посушливих умов, включаючи рідкісні та ендемічні види рослин» [37].

Хоча середовище пустелі є посушливим, в Олешківських пісках існує різноманітна дика природа. «У цьому районі проживає кілька видів рептилій, комах, птахів і дрібних ссавців, багато з яких пристосовані до суворих умов пустелі, включаючи ящірку різнобарвну (*Eremias arguta*), гадюку степову (*Vipera renardi*), сліпака піщаного (*Spalax arenarius*), різні види птахів, таких як жайворонки та пустельги, а також ендемічні види рослин, наприклад сон лучний (*Pulsatilla pratensis*) і чебрець дніпровський (*Thymus borysthenicus*)» [35].

НПП «Олешківські піски» пропонував екскурсійні програми, які дозволяли відвідувачам дослідити унікальний пустельний ландшафт та включали освітні компоненти про екологію, геологію та історію регіону. [37].

Варто зазначити, що пустельний ландшафт НПП став привабливим місцем для активних й екстремальних рекреаційних занять, зокрема сендбординг і катання на баггі по дюнах, походи та трекінг пустельною місцевістю, а також споглядання зірок у безхмарному нічному небі. Ці заходи були спрямовані на мінімізацію впливу на навколишнє середовище, при цьому максимізуючи унікальні враження для відвідувачів [34;37].

Олешківські піски стали популярним місцем для фотографів і кінематографістів завдяки своїм унікальним ландшафтам і драматичним пейзажам. «Пустеля забезпечує приголомшливий фон для фотографій природи та кінематографічних проєктів. Фототури зосереджені на найкращих моментах і місцях, ціль яких - зафіксувати красу пустелі, а також проводяться майстер-класи з природної та пейзажної фотографії» [35].

Також важливо наголосити на науковому значенні території НПП «Олешківські піски». Напрямки досліджень включали екологічні, геологічні та кліматологічні дослідження, а також роботи з відновлення та охорони унікальних біотопів парку. Парк також пропонував «освітні програми, спрямовані на підвищення обізнаності про пустельні екосистеми та заходи щодо їх збереження, включаючи шкільні екскурсії та навчальні екскурсії, практикуми та семінари з екології та збереження пустелі, а також публічні лекції та громадські програми» [38].

Для забезпечення довгострокової стійкості екотуризму в Олешківських пісках, парк пропагував практику відповідального туризму, зокрема впроваджуючи екотехнології в обслуговуванні туристів за принципом «Не залишай слідів», що знаходило підтримку як серед туристів так і місцевого бізнесу [38].

НПП «Олешківські піски» пропонував унікальний і збагачувальний досвід екотуризму. Від вражаючих пустельних ландшафтів і різноманітної дикої природи до освітніх і пригодницьких заходів, парк надавав відвідувачам ряд можливостей дослідити та оцінити одне з найбільш незвичайних природних середовищ України. Сприяючи розвитку сталого

туризму та збереженню природи, парк Олешківські піски завжди прагнув захистити свою унікальну екосистему для майбутніх поколінь, забезпечуючи незабутні враження для сучасних відвідувачів.

Серед привабливих екотуристичних локацій регіону варто назвати і Азово-Сиваський національний природний парк, що відомий унікальним поєднанням морських, прибережних і степових екосистем. Парк, заснований у 1993 році, охоплює більше 52 000 гектарів і включає різноманітні природні екосистеми, які стали основною ресурсною базою розвитку екотуризму [2].

Азово-Сиваський національний природний парк охоплює північне узбережжя Азовського моря та великий Сиваш, систему мілководних лагун і лиманів. «Ця територія характеризується багатим біорізноманіттям і складними екологічними взаємодіями, змальованими на рисунку 2.1.4.» [1]

Рис. 2.1.4 – Олені на території НПП «Азово-Сиваський» [54]

Ключові особливості парку включають великі водно-болотні угіддя, включаючи солончаки та мулисті рівнини. Тут можна знайти життєво важливі середовища для багатьох морських і прибережних видів, включаючи риб, ракоподібних і молюсків. «Парк також є важливим місцем зупинки та гніздування перелітних птахів» [1]. До складу парку також входять ділянки природного степу, які дають унікальне уявлення про оригінальний ландшафт півдня України. Ці степові регіони є домом для різноманітних видів рослин і

тварин, пристосованих до посушливих умов. «Тут можна знайти різноманітні види трав і польових квітів, що є унікальними для степу. Серед ссавців, які населяють парк, можна зустріти лисиць, зайців і степових тхорів. Також в парку проживають рептилії та амфібії, які виживають у сухому середовищі» [4].

Азово-Сиваський парк відомий, як місце гніздування водоплавних птахів, а по його території проходить частина східноєвропейського міграційного шляху. Це приваблює спостерігачів за птахами з усього світу. У парку можна побачити велику кількість птахів, таких як фламінго, пелікани та різні види куликів. В довоєнний час тут реалізовувалися цікаві екскурсійні програми «зі спостереженням за птахами під керівництвом місцевих орнітологів, майстер-класи з фотографії, присвячені видам птахів, а також сезонні заходи спостереження за міграцією птахів» [4].

Азово-Сиваський національний природний парк пропонував відвідувачам численні еко-маршрути та еко-стежки, які дозволяли відвідувачам досліджувати його різноманітні ландшафти, отримувати знання про місцеву флору та фауну, а також про геологічну історію регіону. Парк також пропонував «походи через прибережні дюни та солончаки, пізнавальні прогулянки на природу в степових районах та розвідку унікальних геологічних утворень» [2].

Азово-Сиваський національний природний парк також став відомим центром наукових досліджень, зокрема «в галузі морської біології, орнітології та екології. Дослідники з різних установ проводили дослідження унікальних екосистем і біорізноманіття парку, зосереджуючись на дослідженні моделей і поведінки мігруючих птахів, динаміки морських і прибережних екосистем, а також проектах відновлення середовища існування» [1]. Парк брав активну участь «в охороні та відновленні різноманітних середовищ існування, зосереджуючись на проектах, таких як відновлення деградованих водно-болотних угідь, охорона місць гніздування перелітних птахів та управління інвазивними видами, які загрожують

2.2 Сучасні проблеми та можливості розвитку екологічного туризму в Херсонській області у повоєнній перспективі

Інструментом аналізу даних, ідентифікації проблем, виявлення тенденцій та проведення відповідних узагальнень щодо проблем та можливостей подальшого розвитку екологічного туризму слугує метод SWOT аналізу де S – Strength (сильні сторони), W – Weaknesses (слабкі сторони), O – Opportunities (можливості), T – Threats (загрози). Саме цей метод дав на можливість виявити найактуальніші проблеми та загрози і визначити орієнтири післявоєнного відновлення туристичної галузі в регіоні загалом та окремого її сегменту – екологічного туризму. Результати SWOT аналізу розвитку екологічного туризму в Херсонській області наведені на рис. 2.2.1.

Розглянемо детальніше. Перш за все, варто акцентувати абсолютні та відносні переваги Херсонської області - її значний ресурсний потенціал для розвитку екологічного туризму. На її території знаходяться важливі природоохоронні об'єкти, які сформували потужну базу довоєнного екологічного туризму, зокрема це: біосферний заповідник «Асканія-Нова», найбільший піщаний масив у Європі «Олешківські піски», Азово-Сиваський національний природний парк, частина території чорноморського біосферного заповідника, а також численні морські й річкові затоки, коси, острови тощо.

Однак з початком повномасштабного вторгнення Херсонщина зіткнулася з безліччю викликів на шляху не просто до свого процвітання, а взагалі існування як адміністративно-територіальної одиниці України. Через загарбницькі дії з боку Росії, територія області вже четвертий рік знаходиться під обстрілами, потерпає від мінувань, пожеж, затоплень та інших руйнівних дій загарбників. Все це призвело до великої кількості викидів в навколишнє середовище, і завдана шкода, за окремими оцінками, вже вимірюється трильйонами гривень [25]. «Реагуючи на такий високий рівень небезпеки,

люди почали масово покидати зони активних бойових дій, що негативно вплинуло на рівень людського капіталу в регіоні» [7].

<i>Сильні сторони (S)</i>	<i>Слабкі сторони (W)</i>
• велике різноманіття флори та фауни; • розгалужена система природо-охоронних територій; • диверсифіковані ландшафти (степ, ліс, узбережжя акваторії); • потужний людський трафік завдяки диференціації занять (бьордвотчинг, фотографія, дослідження локальної культури тощо);	• руйнування критичної інфраструктури, які в подальшому спричинили величезну кількість шкідливих викидів у води, атмосферу та ґрунти [77]; • відтік кваліфікованих кадрів, внаслідок внутрішньої міграції громадян [7]; • нищівна шкода завдана флорі та фауні під час окупації території області, її замінування, вибухів та підпалів [25];
<i>Можливості (O)</i>	<i>Загрози (T)</i>
• співпраця з міжнародними організаціями та фондами, спрямована на відбудову України; • введення в постійне користування екологічних технологій; • залучення місцевих жителів до процесу відбудови одразу з позиції екологічного відновлення області; • підняття престижу України на міжнародній арені за допомогою наслідування передових трендів галузі;	• нестабільна геополітична ситуація та ризик повторного вторгнення; • повсюдне засмічення територій ПЗФ військовими відходами (міни, снаряди, уламки важкої техніки тощо); • складнопрогнозовані наслідки підриву Каховської ГЕС; • негативне враження в уяві громадськості про Херсонщину як територію, що довгий час перебувала в окупації і була нею знівечена; • складна бюрократична система, яка не сприяє пришвидшенню вирішення першочергових завдань; • поствоєнний хаос з приводу того, хто нестиме відповідальність за подальше фінансування і відновлення територій та керуватиме ними;

Рис.1.2.2 SWOT аналізу розвитку екологічного туризму в Херсонській області. Складено на основі [7; 25;77]

У той же час, важливо наголосити, що, не зважаючи на тяжку ситуацію, у післявоєнній перспективі Херсонська область має безліч можливостей для відбудови своєї соціально економічної системи, зокрема й відновлення її туристичної привабливості. У цьому контексті екологічний туризм може стати своєрідною рушійною силою. Залучення постійних іноземних партнерів для допомоги та реінвестицій у подальшу відбудову є дієвим

першим кроком на шляху покращення ситуації. «Такі організації як UNEP (програма ООН з довкілля), UNIDO (Організація індустріального розвитку ООН) та Світовий банк вже започаткували проект підтримки відбудови України, з урахування екологічної спрямованості, вартістю 50 млрд євро» [78].

Проте, війна триває і загрози все ще існують. Один лише підриг Каховської ГЕС, що стався 6 червня 2023 року, кардинально порушив інфраструктуру Херсонської області та безповоротно змінив флору і фауну затоплених територій, відображених на рисунку 2.2.2 [27]. Окрім того, навіть за умови вирішення зовнішніх конфліктів та повного очищення земель, вод і повітря від шкідливих викидів, перепорою на шляху до успіху все ще залишається велика бюрократична машина, яка через свою неповороткість, може просто «прогавити» критичний момент та звести нанівець усі попередні зусилля. Тому важливо посприяти децентралізації прийняття рішень та документальному спрощенню процедури відбудови.

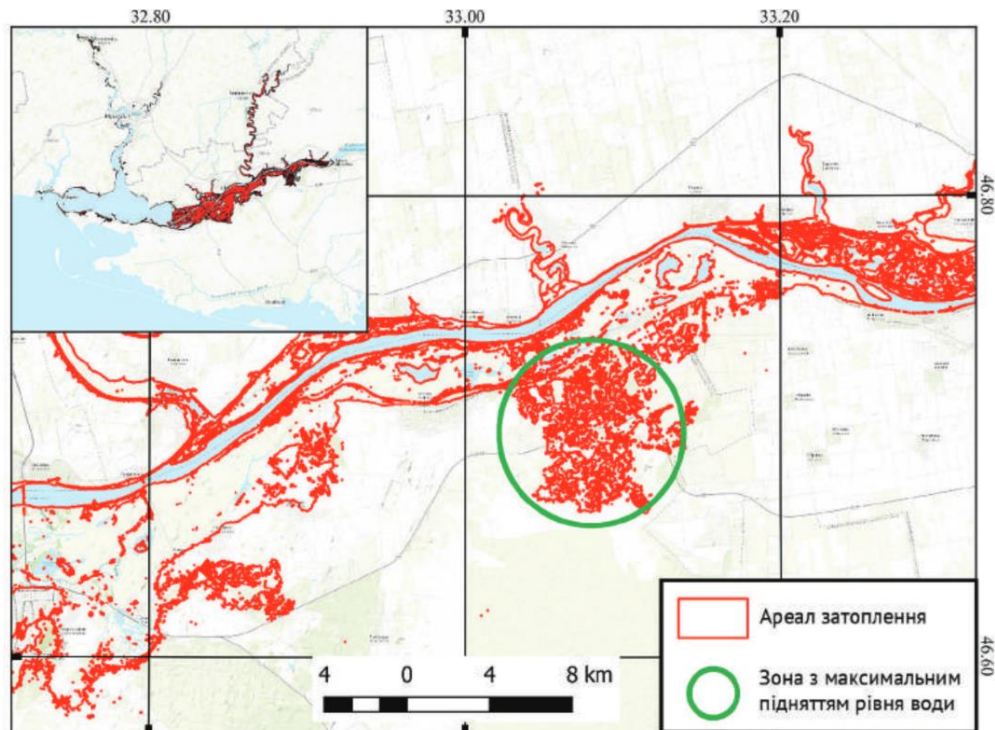

Рис. 2.2.2 – Схема затоплення територій внаслідок теракту на Каховській ГЕС [27]

Також, після завершення бойових дій та проведення усіх необхідних

безпекових заходів, для відновлення, збереження й зростання туристичної привабливості регіону, необхідним є запровадження заходів, спрямованих на забезпечення загальнонаціональних інтересів у сфері захисту довкілля, зокрема:

- дотримання міжнародних стандартів екологічного поводження в регіоні;
- продовження формування екологічної мережі на території області;
- збереження та відтворення лісової екосистеми області;
- забезпечення функціонування системи моніторингу за станом водних об'єктів та берегових ліній
- очищення стічних вод у басейні р. Дніпро, акваторії Азовського, Чорного морів та ін. [26]

Такі заходи будуть сприяти сталому розвитку туристичної галузі в регіоні, що «потребує консолідації зусиль усіх зацікавлених сторін, але особливою є координуюча роль держави, головне завдання якої - розробка регіонально адаптованої стратегії сталого розвитку туризму на засадах державно-приватного партнерства» [49].

Таким чином, в контексті післявоєнного відновлення туристичної діяльності у Херсонській області, на нашу думку, варто зосередитися на належному захисті доступних ресурсів екологічного туризму та їх покращенню з урахуванням сучасних тенденцій розвитку й існуючих проблем та загроз. У подальшому, після повного звільнення території області від окупації, владі варто зосередитися на зміні іміджу Херсонщини від однієї з найбільш замінованих областей України до флагману не просто екологічного, а регенеративного туризму, вивчивши та врахувавши передовий закордонний досвід щодо впровадження результативних кейсів відновлення економіки через екологічний туризму у повоєнному періоді.

2.3. Розробка програми екотуру в Херсонській області

Задля популяризації екологічного туризму Херсонщини та підтримки природоорієнтованої політики післявоєнної відбудови, пропонується розширити асортимент екотуристичної продукції на ринку України в цілому та Херсонської області зокрема. Для забезпечення такої мети був розроблений маршрут 5-денного екологічного туру в межах Херсонської області. Він може бути реалізованим в практичній діяльності туристичних підприємств м. Полтава та м. Херсон як для вітчизняних, так і закордонних споживачів (для іноземних туристів передбачено англомовного гіда). Безумовно це стане можливим лише після повного визволення всієї території Херсонщини від російської окупації, відновлення інфраструктури на визволених територіях, відбудови Антонівського мосту та вирішення всіх необхідних безпекових питань. Характеристика маршруту та опис змісту програми туру надано в таблицях 2.3.1, 2.3.2, 2.3.3, 2.3.4.

Таблиця 2.3.1

Параметри маршруту «Відкриваємо еко-Херсон разом!»

<i>Пункти</i>	<i>Відстань, км</i>	<i>Спосіб долання (вид транспорту, його клас)</i>	<i>Час перебування в дорозі</i>
м. Полтава – м. Херсон	486 км	Автобус середнього класу з кондиціонером, багажним відділенням та розкладними кріслами	7 год 10 хв
Готель «Оптіма» – Центр еколого-натуралістичної творчості учнівської молоді	4,9 км		8 хв
Центр еколого-натуралістичної творчості учнівської молоді – Готель «Оптіма»	4,9 км		8 хв
м. Херсон – Біосферний заповідник «Асканія-Нова» ім. Фальц-Фейна	150 км		2 год
Біосферний заповідник «Асканія-Нова» ім. Фальц-Фейна – м. Херсон	150 км		2 год
м. Херсон – Ландшафтний заказник «Станіславський»	43 км		48 хв

Продовження таблиці 2.3.1

1	2	3	4
Ландшафтний заказник «Станіславський» - м. Херсон	43 км		48 хв
Готель «Оптіма» – Кафедра екології Херсонського державного університету	1,5 км		2 хв
Кафедра екології Херсонського державного університету – Готель «Оптіма»	1,5 км		2 хв
м. Херсон – м. Полтава	486 км		7 год 10 хв

Таблиця 2.3.2

Опис туру «Відкриваємо еко-Херсон разом!»

Характеристики	Зміст
1	2
Назва туру	«Відкриваємо еко-Херсон разом!»
Маршрут	м.Полтава - м.Херсон - Біосферний заповідник «Асканія-Нова» ім. Фальц-Фейна - м.Херсон - Ландшафтний заказник «Станіславський» - м.Херсон - м.Полтава
Обґрунтування назви туру	Назва «Відкриваємо еко-Херсон разом!» підкреслює унікальність Херсонської області, де природні красоти є не лише домівкою для представників флори та фауни, а й незабутньою туристичною атракцією, яка потребує захисту та належного користування. Тур дозволить учасникам насолодитися мальовничими краєвидами Херсонщини, познайомитися з природними пам'ятками області, дізнатися про особливості екологічного туризму і його користь, взяти участь у лекціях та майстер-класах з екології та зануритися в атмосферу регіону.
Тип туру	автобусний тур
Вид туру	Екологічно-освітній
Сезон	Весна-літо
Цільова аудиторія	для різних вікових та соціальних груп споживачів (рекомендований вік туристів 18-60 років), кількість - 55 осіб
Тривалість	5 днів
Форма організації	Груповий
Загальна протяжність маршруту	1371 км
Приблизна вартість туру на 1 особу	3107 грн.

Продовження таблиці 2.3.2

1	2
Послуги, включені до вартості туру	Проживання у двомісних номерах типу стандарт в готелі «Оптима Херсон» м. Херсон (1 доба – 912 грн), одноразове харчування (сніданок типу «Шведський стіл» включений у вартість розміщення), транспортне обслуговування на маршруті (автобусне перевезення – 71550 грн (50 грн/км + 1500 грн за пересування містом протягом 3 годин)), обов'язкове страхування (350 грн. 1 особу), супровід гіда, екскурсійне обслуговування гідом відповідно до програми туру (5000 грн.).
Послуги, які не включені до вартості туру та оплачуються додатково	Обід та вечеря у кафе та ресторанах поблизу готелю (приблизна вартість комплексного прийому їжі 200-400 грн), вартість квитків у об'єкти ПЗФ (90-120 грн.), добровільні внески, особисті витрати.

Таблиця 2.3.3

Орієнтовна калькуляція туру «Відкриваємо еко-Херсон разом!»

№	Найменування витрат	Ціна, грн./особу	Кількість	Розрахункова формула	Загальна сума, грн
1	2	3	4	5	6
1	Транспорт (автобус)	1300 грн	55	$V_t = \text{Ціна за квиток на одну особу} * \text{Кількість осіб}$	71550 грн
2	Проживання	912 грн	27	$V_{pr} = \text{Ціна одного номера} * \text{Кількість номерів} * \text{Кількість днів проживання}$	98496 грн
3	Екскурсійне обслуговування	91 грн	55	$V_e = \text{ціна екскурсії} * \text{кількість осіб}$	5000 грн
4	Накладні витрати	-	10%	$V_n = (p_1 + p_2 + p_3) * 10\% / 100\%$	17505 грн
5	Страхування туристів	-	2	$V_c = 2\% / 100\% * (p_1 + p_2 + p_3 + p_4)$	3851,02
6	Прибуток	-	20%	$V_p = 20\% / 100\% * (p_1 + p_2 + p_3 + p_4 + p_5)$	28480,40
7	Загальна вартість туру	-	-	$V_{t3} = p_1 + p_2 + p_3 + p_4 + p_5 + p_6$	170882,42
8	Ціна путівки на 1 особу	-	-	$C_p = V_{t3} / \text{Кількість осіб}$	3106,95

Таблиця 2.3.4

Опис програми туру «Відкриваємо еко-Херсон разом!»

<i>День програми</i>	<i>Деталізований опис програми</i>
1 день	Збір групи на Автовокзалі Полтава АС-1 о 7:30. Виїзд з Автовокзалу о 8:00 до Херсону. Прибуття у Херсон о 15:10. Заселення у готель. Вільний час. Лекція від запрошеного представника ГО «Екодія» на тему «Принципи екологічної післявоєнної відбудови» о 17:00. Вечеря в Green House EcoCafe. Ночівля у готелі.
2 день	Сніданок у готелі з 8:00 до 9:00. Майстер-клас на базі готелю від представника ГО «Let's do it Ukraine» Скорочення відходів під час війни та їх повторне використання у відбудові України» о 10:00. Після 11:30 вільний час, обід самостійно. Збір біля входу в готель о 13:30. Від'їзд до Центру еколого-натуралістичної творчості учнівської молоді о 13:45. Лекція «Вторинна переробка і чому це важливо» від представника Центру еколого-натуралістичної творчості учнівської молоді о 14:00. Майстер-клас від запрошеного лектора по виготовленню домашнього декору з матеріалів багаторазового використання (пластикові пляшки, каністри, картонні коробки тощо) Вільний час після 17:00, вечеря самостійно.
3 день	Сніданок у готелі з 8:00 до 9:00, збір у головного входу готелю о 9:30. Від'їзд до заповідника «Асканія-Нова». Прибуття у заповідник об 11:30. Двогодинна екскурсія по заповіднику «Асканія-Нова» у супроводі гіда, спостереження за рідкісними видами тварин і рослин. Пікнік о 13:30. Вільний час. Збір при вході заповідника о 17:30. Повернення до Херсону, розміщення у готелі о 20:00. Вільний час. Вечеря самостійно.
4 день	Сніданок у готелі з 8:00 до 9:00, збір у головного входу готелю о 9:30. Від'їзд до ландшафтного заказнику «Станіславський». Прибуття до заказнику о 10:30. Двогодинна екскурсія з гідом. Час перебування на території з 10:30 до 17:00. Пікнік о 12:30. Вільний час. Збір при вході до території о 17:00. Від'їзд до Херсону. Час прибуття у місто – 18:00. Вільний час. Вечеря самостійно.
5 день	Сніданок у готелі з 8:00 до 9:00, збір у головного входу готелю о 9:30 з речами. Виселення з готелю. Поїздка до кафедри екології Херсонського державного університету. Зустріч о 10:30 з представником ГО «Zero Waste Alliance Ukraine» на тему «Спалити чи викинути: що робити з відходами в Україні?», майстер-клас з перетворення пластикових кришечок на аксесуари від представника ГО «Екомолодь Херсонщини». Міні-ярмарок еко-сувенірів, місцевих ремесел, товарів з повторно використаних матеріалів на території навчального закладу. Вільний час для шопінгу та фотографій після 13:00. Обід самостійно. Збір біля входу до автовокзалу Херсона о 15:00. Від'їзд до Полтави о 15:30. Прибуття до Полтави о 23:00.

Таким чином, тур «Відкриваємо еко-Херсон разом!» пропонує учасникам унікальну можливість відвідати ключові природні пам'ятки Херсонської області та зрозуміти важливість дотримання принципів раціонального природокористування. Програма туру розрахована на активних людей які прагнуть зробити своє життя та поведінку більш екологічними.

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

В дипломній роботі проведено дослідження чинників, ресурсів та сучасного стану розвитку екологічного туризму в Херсонській області, а також визначені майбутні перспективи його післявоєнного відновлення.

У першому розділі досліджені сутнісні характеристики, суспільне значення та принципи організації екологічного туризму. Встановлено, що екологічний туризм характеризується акцентом на використанні сталих практик подорожей, освітнім характером, який передбачає, що подорожі надають туристові можливість не лише спостерігати за природними явищами, а й здобувати конкретні знання та навички, і сприянням розвитку громад, через фінансові надходження від туристичної діяльності. Окреслені сучасні тенденції розвитку даного виду туризму в Україні та світі, які проявляються у спробах не лише мінімізувати вплив туризму на природу, а й відновити попередньо нанесену ним шкоду за допомогою ініціатив щодо зменшення відходів, їх повторного використання та компостування, введення у вжиток більш екологічних альтернатив існуючих технологій та застосування передових розробок у сфері штучного інтелекту задля ефективізації управління територіями. Також окреслено ресурсний потенціал Херсонської області для подальшого розвитку екотуризму у повоєнний період, представлений великою кількістю об'єктів природно-заповідного фонду, що у довоєнний період не набули широкого використання через недостатню їх промоцію.

У другому розділі визначені основні екотуристичні дестинації Херсонської області, що сформувалися у довоєнний період, що представляють собою найбільш популяризовані об'єкти природно-заповідного фонду – біосферні заповідники та національні природні парки області. Охарактеризовані сучасні проблеми та можливості розвитку екотуризму в області у повоєнній перспективі та розроблений маршрут 5-денного екотуру задля подальшої популяризації природорієнтованої політики

поствоєнної відбудови території області.

Основними перепонами на шляху ефективного сталого розвитку екологічного туризму у Херсонській області, на нашу думку є, перш за все:

- Зруйнована критична інфраструктура;
- Величезна кількість шкідливих викидів, спричинені бойовими діями на поверхню землі, у води та повітря;
- Високий відсоток засмічення окупованих території внаслідок залишків військових відходів (міни, снаряди, уламки важкої техніки, тощо);
- Масштабні втрати представників флори та фауни, як результат окупації, замінування, бомбардування та паління території області;
- Подальші бюрократичні та фінансові конфлікти на ниві визначення відповідальних за подальше відновлення та керування Херсонщиною;
- Великий рівень небезпеки через військові дії.

Задля подолання вищезазначених проблем та успішної екологоорієнтованої відбудови області у майбутньому рекомендується:

- Залучити допомогу зовнішніх інвесторів, розробивши на загальнодержавному рівні стратегію екологічної відбудови території;
- Відбудува інфраструктури з залученням місцевих громад та на основі реалізації принципів державно-приватного партнерства;
- Проводити екопросвітницькі заходи, зокрема розробити та провести курс лекцій для населення з метою популяризації важливості саме екологічної відбудови області;
- Провести тендер на найкращий план екологічного відновлення Херсонщини з акцентом на безпечне розмінування та ефективне очищення післявоєнних відходів;
- Провести рекультивацію засмічених та спалених земель ПЗФ для їх подальшого засадження;
- Вести політику децентралізації прийняття рішень щодо відбудови

області, надавши більше повноважень локальним громадам, які краще розуміються на конкретних ситуаціях та територіях;

- Розширити асортимент екотуристичної продукції області, шляхом створення нових екотурів, екостежок, дослідних станцій, об'єктів ПЗФ, тощо;
- Забезпечити належну промоцію існуючої ресурсної бази та тур продуктів для розвитку екотуризму в області.

Такі заходи, на нашу думку, створять сприятливі умови для всіх зацікавлених осіб, залучених до відбудови області, та сприятимуть не лише відновленню природної привабливості регіону й його різноманітного туристичного потенціалу. Це, в свою чергу, призведе до повного ребрендингу Херсонської області, як екотуристичної дестинації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Азово-Сиваський національний природний парк URL: <https://ukrainaincognita.com/syvash-2/azovo-syvaskyi-natsionalnyi-prirodnyi-park> (дата звернення: 13.05.2025)
2. Азово-Сиваський національний природний парк URL: <https://discoverkherson.com.ua/azovo-sivashskiy-natsionalniy-prirodniy-park> (дата звернення: 13.05.2025)
3. Азово-Сиваський національний природний парк URL: <https://pryroda.in.ua/step/parki-i-zapovidniki/azovo-sivaskij-nacionalnij-prirodnij-park/> (дата звернення: 13.05.2025)
4. Азово-Сиваський національний природний парк URL: <https://wownature.in.ua/azovo-syvaskyy-natsionalnyy-prirodnyy-park/> (дата звернення: 13.05.2025)
5. Асканія-Нова (заповідник) URL: https://uncg.org.ua/zapovidnyk-askaniia-nova-zakhopyly-okupanty/?gad_source=1&gad_campaignid=12185259730&gbraid (дата звернення: 02.07.2024)
6. Бирючий острів URL: <https://tripmustgoon.com/byriuchy-island> (дата звернення: 30.05.2025)
7. Внутрішньо переміщені особи URL: <https://ioc.gov.ua/analytics/dashboard-vpo> (дата звернення: 19.05.2025)
8. е-Відходи URL: <https://eco.gov.ua/categories/e-vidhodi#registers> (дата звернення: 17.05.2025)
9. е-Вода URL: <https://eco.gov.ua/categories/e-voda> (дата звернення: 18.05.2025)
10. е-Довкілля URL: <https://eco.gov.ua/categories/e-dovkillya> (дата звернення 18.05.2025)
11. е-Екоконтроль URL: <https://eco.gov.ua/categories/e-ekokontrol> (дата звернення: 17.05.2025)

12. ЕкоЗагроза URL: <https://ecozagroza.gov.ua/> (дата звернення: 17.05.2025)
13. Екологічна політика в умовах воєнного стану – саме цій темі сьогодні присвячена “година запитань до Уряду” у Верховній Раді України URL: <https://mepr.gov.ua/ekologichna-polityka-v-umovah-voyennogo- stanu-same-tsij-temi-sogodni-prysvyachena-godyna-zapytan-do-uryadu-u-verhovnij-radi-ukrayiny/> (дата звернення: 12.05.2025)
14. ЕкоСистема URL: <https://eco.gov.ua/> (дата звернення: 17.05.2025)
15. Екотуризм взимку: ТОП-10 екомаршрутів по Україні для справжніх поціновувачів природи URL: <https://discover.ua/inspiration/ekoturizm-vzimku-top-10-ekomarsrutiv-po-ukraini-dla-spravznih-pocinovuvaciv-prirodi> (дата звернення: 30.05.2025)
16. е-Ліс URL: https://eco.gov.ua/categories/e-lis#admin_services (дата звернення: 17.05.2025)
17. е-Надра URL: <https://eco.gov.ua/categories/e-nadra> (дата звернення: 18.05.2025)
18. е-ОВД URL: https://eco.gov.ua/categories/e-ovd#admin_services (дата звернення: 17.05.2025)
19. е-Пестициди URL: <https://eco.gov.ua/categories/e-pesticidi> (дата звернення 18.05.2025)
20. е-ПЗФ URL: <https://eco.gov.ua/categories/e-pzf> (дата звернення: 18.05.2025)
21. е-Повітря URL: https://eco.gov.ua/categories/e-povitrya#admin_services (дата звернення: 18.05.2025)
22. е-CEO URL: <https://eco.gov.ua/categories/e-seo#registers> (дата звернення (18.05.2025)
23. За підтримки ЄС Україна вдосконалює законодавство щодо якості повітря та управління відходами URL: <https://www.eeas.europa.eu/delegations/ukraine/%D0%B7%D0%B0->

[%D0%BF%D1%96%D0%B4%D1%82%D1%80%D0%B8%D0%BC%D0%BA%](#)

(дата звернення: 15.05.2025)

24. За які деокуповані об'єкти ПЗФ Херсонщини та Миколаївщини порадіти? URL: <https://uncg.org.ua/za-iaki-deokupovani-ob-iekty-pzf-khersonshchyny-ta-mykolaivshchyny-poradity/> (дата звернення 30.05.2025)

25. Завдані збитки. ПЗФ URL: <https://ecozagroza.gov.ua/damage/pzf> (дата звернення: 19.05.2025)

26. Звіт про стратегічну екологічну оцінку Стратегії розвитку Херсонської області на період 2021-2027 років URL: <https://khoda.gov.ua/strateg%D1%96ja-rozvitku-2021-2027> (дата звернення 30.05.2025)

27. Знищення Каховського водосховища: наслідки для довкілля / В.В.Колодежна, О.В.Василюк, О.В.Демченко, та ін.; за ред. Л.Звенигородської, І.Скільського. Чернівці: ТОВ «Друк Арт», 2025. С.24-26

28. Лемурійське озеро URL: [https:// https://tamtour.com.ua/lemuriiske-ozero](https://tamtour.com.ua/lemuriiske-ozero) (дата звернення: 30.05.2025)

29. Міндовкілля закладає екологічний фундамент майбутньої відбудови України URL: <https://mepr.gov.ua/mindovkilliya-zakladaye-ekologichnyj-fundament-majbutnoyi-vidbudovy-ukrayiny/> (дата звернення: 12.05.2025)

30. Міндовкілля та The HALO Trust Ukraine об'єднали зусилля для екологічно безпечного розмінування природоохоронних територій України URL: <https://mepr.gov.ua/mindovkilliya-ta-the-halo-trust-ukraine-ob-yednaly-zusylyya-dlya-ekologichno-bezpechnogo-rozminuvannya-pryrodoohoronnyh-terytorij-ukrayiny/> (дата звернення: 12.05.2025)

31. Наказ Про затвердження Положення про екологічну освітньо-виховну роботу установ природно-заповідного фонду від 26.10.2015 р. № 399.

32. Наказ Про затвердження Положення про рекреаційну діяльність у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду України від 26.07.2022 р. № 256.

33. Національний заповідник Масаї-Мара: інформація про об'єкт, поради туристами URL: <https://trips.com.ua/country/natsyonalnyy-zapovednyk-masay-mara/#:~:text=Національний%20заповідник%20Масаї-Мара%20–%20найвідоміший%20природний%20парк%20Кенії%2С,центрі%20заповідно%20ї%20зони%2С%20можна%20відвідати%20під%20час%20сафарі.> (дата звернення: 20.06.2024)

34. Національний природний парк «Олешківські піски» URL: <https://discover.ua/locations/oleshkivski-piski> (дата звернення: 05.07.2024)

35. Національний природний парк «Олешківські піски» URL: <https://wownature.in.ua/parky-i-zapovidnyky/natsionalnyy-pryrodnyy-park-oleshkivski-pisky/> (дата звернення: 06.07.2024)

36. Наші проекти URL: <https://uncg.org.ua/projects/> (дата звернення: 15.05.2025)

37. Олешківські піски URL: <https://tripmustgoon.com/oleshky-sands> (дата звернення: 05.07.2024)

38. Олешківські піски. Унікальна природна зона URL: <https://www.ukrainer.net/oleshkivski-pisky/> (дата звернення: 06.07.2024)

39. Острів Бирючий URL: <https://tripmustgoon.com/byriuchy-i-island> (дата звернення: 01.07.2024)

40. Про екологічну мережу України: Закон України від 16.10.2012 р. 5456-VI. Відомості Верховної Ради України. 2004. № 45. С.502.

41. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 26.06.91 р. №1268-XII. Відомості Верховної Ради України. 1991. № 41. С.546.

42. Про природно-заповідний фонд України: Закон України від 16.06.92 р. № 2457- XII. Відомості Верховної Ради України. 1992 р. № 34. С.502

43. Про рослинний світ: Закон України від 19.03.2009 р. № 1158-VI. Відомості Верховної Ради України. 1999. № 22-23. С.198.
44. Про тваринний світ: Закон України від 19.03.2009 р. № 1158-VI. Відомості Верховної Ради України. 2002. № 14. С.97 .
45. Про туризм : Закон України від 15.09.95 р. № 325/95. Відомості Верховної Ради України. 1995. № 31. С. 241.
46. Про Червону книгу України: Закон України від 25.12.2008 р. № 805-VI. Відомості Верховної Ради України. 2002. № 30. С.20.
47. Російська окупація Херсонської області URL: <https://espresso.tv/ukrainskiy-kherson-richnitsya-pislya-vizvolennya-z-okupatsii> (дата звернення: 20.05.2025)
48. Росія окупувала українські заповідники: як це впливає на екологію світу? URL: <https://svidomi.in.ua/page/rosiia-okupuvala-ukrainski-zapovidnyky-iaak-tse-vplyvaie-na-ekolohiiu-svitu> (дата звернення: 22.05.2025)
49. Скляр Г.П., Карпенко Н.М. Формування механізмів державно-комунально-приватного партнерства як умова сталого розвитку туристичної дестинації. Матеріали I Міжнар. наук.-практ. Конф «Сталий розвиток туризму на засадах партнерства: освіта, наука, практика (м. Львів, 31 жовтня - 1 листопада 2018 р.) Львів: ЛТЕУ, 2018. 342 с. С.127-129
50. Стратегія розвитку туризму та курортів на період до 2026 року. Схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16 березня 2017 р. № 168-р <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/168-2017-%D1%80#n9> (дата звернення: 27.05.2024)
51. Табенська О. Прилуцький А. Проблеми та перспективи розвитку екологічного туризму в Україні. Економіка та суспільство. 2023. Вип. 51 URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2494/2413> (дата звернення: 22.05.2025)
52. Толока у Голосіївському парку: молодь прибирала зелену оазу Києва URL: <https://mepr.gov.ua/toloka-u-golosiyivskomu-parku-molod-prybyrала-zelenu-oazu-kyueva/> (дата звернення: 12.05.2025)

53. Туристичні перлини Херсонщини. Частина 2 URL: <https://web.archive.org/web/20180705151328/https://nv.ua/ukr/project/turistichni-perlini-khersonshchini-chastina-2.html> (дата звернення: 01.07.2024)
54. Туристичні пропозиції Херсонської області URL: <https://khoda.gov.ua/vesnjan%D1%96-turistichn%D1%96-propozic%D1%96%D1%97-hersonshhini-> (дата звернення: 30.05.2025)
55. Херсонський Гранд Каньйон: чим ваблять скелі і навіщо туристи їдуть до Станіслава URL: <https://tsn.ua/ukrayina/hersonskiy-grand-kanon-chim-vablyat-skeli-i-navischo-turisti-yidut-do-stanislava-1860592.html> (дата звернення: 25.06.2024)
56. Херсонські гори URL: <https://tripmustgoon.com/kherson-rocks> (дата звернення: 25.06.2024)
57. Чорноморський біосферний заповідник URL: https://museum-portal.com/ua/muzeyi/234_chornomorskiy-biosferniy-zapovidnik (дата звернення: 03.07.2024)
58. Чорноморський біосферний заповідник URL: <https://www.nationalparks.in.ua/zapovidnyky/biosferni/chornomorskyi/> (дата звернення: 03.07.2024)
59. Чорноморський біосферний заповідник URL: <https://wownature.in.ua/chornomorskyu-biosfernyu-zapovidnyk/> (дата звернення: 03.07.2024)
60. Шуліка Б.О., Сержантова Ю.Ю., Денищенко Л.В. Екотуризм: збалансований підхід до відвідування природних місць та його вплив на природні ресурси. Економіка та суспільство. 2023. Вип. 57. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/3198/3121> (дата звернення: 03.06.2024)
61. Що таке сталий туризм і чому це важливо? Львів відкритий для світу. 2023. URL: <https://lviv.travel/ua/news/stalyi-turyzm-chomu-tse-vazhlyvo> (дата звернення: 05.06.2024)

62. Ягорлицький заказник URL: [https:// kherson.name/uk/articles-1244-yagorlyczkyj-zakaznyk-pryrodna-zona](https://kherson.name/uk/articles-1244-yagorlyczkyj-zakaznyk-pryrodna-zona) (дата звернення: 30.05.2025)
63. Ягорлицький заказник URL: [https:// https://ua.igotoworld.com/ua/poi_object/69209_yagorlickaya-zatoka.htm](https://ua.igotoworld.com/ua/poi_object/69209_yagorlickaya-zatoka.htm) (дата звернення: 29.05.2025)
64. «За взяття єнота». Українці жартують і хвилюються за долю викрадених з херсонського зоопарку тварин URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-63621849> (дата звернення: 22.05.2025)
65. 12 ways to live more sustainably URL: https://www.biologicaldiversity.org/programs/population_and_sustainability/sustainability/live_more_sustainably.html#energy (дата звернення: 03.06.2024)
66. AI-Powered Eco-Tourism: A Path to Sustainability URL: <https://www.linkedin.com/pulse/ai-powered-eco-tourism-path-sustainability-gromatix-2b4tc/> (дата звернення: 10.05.2025)
67. Anup K.C. Ecotourism and Its Role in Sustainable Development of Nepal. Tourism – From Empirical Research Towards Practical Application. 2016. P.31-59
68. Aviation Carbon Offsetting. Guidelines for Voluntary Programs. Version III, 2022 P. 3-5 URL: https://www.iata.org/contentassets/922ebc4cbcd24c4d9fd55933e7070947/aviation_carbon_offsetting_guidelines.pdf (дата звернення: 15.07.2024)
69. Bhutan’s successful ‘High Value, Low Volume’ tourism mantra. 2024 URL: <https://traveltradejournal.com/bhutans-successful-high-value-low-volume-tourism-mantra/> (дата звернення: 20.05.2025)
70. Conservation Masai Mara URL: <https://www.masaimara.com/conservation-masai-mara.php> (дата звернення: 20.06.2024)
71. Conservation of nature URL: <https://cloudforestmonteverde.com/conservation-of-nature/> (дата звернення: 02.06.2025)

72. Conserving Wildlife and Enabling Communities in Namibia URL: <https://www.worldwildlife.org/projects/conserving-wildlife-and-enabling-communities-in-namibia> (дата звернення: 18.06.2024)

73. Credible carbon offsets vital to net zero URL: https://airlines.iata.org/2022/09/14/credible-carbon-offsets-vital-net-zero?_gl=1%2A_jvloo1%2A_gcl_au%2AMTE3MTQyMzk1OS4xNzQ3MjUzOTgy%2A_ga%2AMTgyMjgxOTM1Mi4xNzQ3MjUzOTg0%2A_ga_PLLG1EY0X0%2AczE3NDcyNTM5ODMkbzEkZzEkdDE3NDcyNTQyMDkkajE4JGwwJGg4MTYzNjgwNjE.&_ga=2.210560221.998584964.1747253984-1822819352.1747253984 (дата звернення: 15.07.2024)

74. Ecotourism in Costa Rica. How does ecotourism impact the environment and local socio-economic conditions in Costa Rica? URL: <https://global-studies.shorthandstories.com/ecotourism-in-costa-rica/index.html> (дата звернення: 10.06.2024)

75. Environment. Giving back to the earth URL: <https://www.sixsenses.com/en/sustainability/environment/> (дата звернення: 20.06.2024)

76. Field management of the great Barrier Reef Marine Park URL: <https://www2.gbrmpa.gov.au/our-work/field-management/field-management-great-barrier-reef-marine-park> (18.05.2025)

77. Fontaine R. Strengthening Environmental Resilience in Conflict Zones: Analysis of UNEA-6 Resolution and the PERAC Principles (Building Resilience in the South series - Analysis): Brussels International Center. 2024 P.2-5

78. Greening the Ukrainian Recovery. Building a Sustainable Future Together URL: https://ec.europa.eu/environment/stories/greening-ukrainian-recovery/index_en.html (дата звернення: 20.05.2025)

79. Increased efforts on sustainable tourism URL: <https://en.visitsvalbard.com/inspiration/various/increased-efforts-sustainable-tourism> (дата звернення: 23.05.2025)

80. Is Gorilla Tourism helping mountain gorilla conservation? URL: <https://www.volcanoesnationalparkrwanda.com/all-about-volcanoes-national-park/is-gorilla-tourism-encourage-mountain-gorilla-conservation/> (дата звернення: 16.06.2024)
81. Kiper T. Role of Ecotourism in Sustainable Development. *Advances in Landscape Architecture*. 2013. P.773 – 802
82. Liyun Zeng, Rita Yi Man Li, Jotikasthira Nuttapong, Jinkun Sun, Yunyi Mao Economic Development and Mountain Tourism Research from 2010 to 2020: Bibliometric Analysis and Science Mapping Approach. *Sustainability*. 2022. №14 (1). P.562 - 589
83. Lov om miljøvern på Svalbard (svalbardmiljøloven) LOV-2001-06-15-79 URL: <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2001-06-15-79> (дата звернення: 23.06.2024)
84. Regenerative practices URL: <https://fogoislandinn.ca/our-inn/our-radical-approach/regenerative-practices/> (дата звернення: 04.05.2025)
85. Regenerative Tourism: Transforming the Travel Industry URL: <https://www.linkedin.com/pulse/regenerative-tourism-transforming-travel-industry-jack-solaris-tzoue/> (дата звернення: 10.07.2024)
86. Roman M., Kudinova I., Samsonova V., Kawęcki N. Innovative Development of Rural Green Tourism in Ukraine, *Tourism and Hospitality*, 2024, Volume 5, Issue 3, P. 537-558
87. Six Senses Sustainability Plastic Freedom URL: <https://www.sixsenses.com/en/sustainability/plastic-freedom/> (дата звернення: 20.06.2024)
88. Strategies to manage the Reef URL: <https://www2.gbrmpa.gov.au/our-work/reef-management-strategies/strategies-manage-reef> (дата звернення: 18.05.2025)
89. Sustainable Destination URL: <https://en.visitsvalbard.com/visitor-information/sustainable-destination> (дата звернення: 23.06.2024)

90. Svalbard Guidelines URL: <https://en.visitsvalbard.com/visitor-information/rules-of-svalbard-and-safety> (дата звернення: 23.06.2024)

91. The benefits of ecotourism in the Galapagos Islands URL: <https://touringgalapagos.com/blog/benefits-of-ecotourism-in-the-galapagos-islands> (дата звернення: 13.06.2024)

92. The positive impact of ecotourism on the Galapagos Islands URL: <https://www.metropolitan-touring.com/blog/nature/ecotourism-in-the-galapagos-islands/> (дата звернення: 24.05.2025)

93. Tourism industry activation and Reef protection initiative URL: <https://www2.gbrmpa.gov.au/our-work/programs-and-projects/tourism-industry-activation-reef-protection-initiative> (дата звернення: 18.05.2025)

94. Tourism industry URL: <https://www2.gbrmpa.gov.au/our-work/managing-activities-and-use/tourism/tourism-industry> (дата звернення: 18.05.2025)

95. Voluntary Carbon Offsetting URL: <https://www.iata.org/en/programs/sustainability/carbon-offset/> (дата звернення: 15.07.2024)

96. Welcome to the Falz-Fein Biosphere Reserve «Askania Nova» URL: <https://askania-nova-zapovidnik.gov.ua/en/> (дата звернення: 02.07.2024)

97. What is ecotourism? (The history and principles of responsible travel) URL: <https://greenglobaltravel.com/what-is-ecotourism-history-principles-of-responsible-travel/#THE%20BENEFITS%20OF%20ECOTOURISM> (дата звернення: 15.05.2025)

98. What Is Ecotourism? URL: <https://ecotourism.org/what-is-ecotourism/> (дата звернення: 26.05.2024)

99. What is sustainability in business? URL: <https://www.ibm.com/topics/business-sustainability> (дата звернення: 03.06.2024)